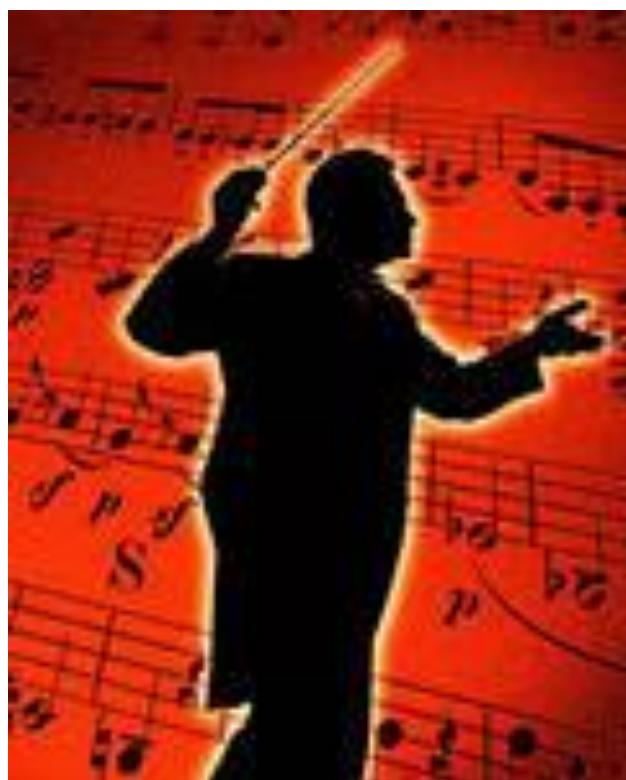

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI**

**“Pedagogika” fakulteti
“Musiqa ta'limi” kafedrasи 4 kurs talabasi
Xodjayev Rahimning**

**“Sinfdan tashqari to'garaklarda Estrada kuy qo'shiqlari orqali
o'quvchilarni milliy ruxda
tarbiyalashning pedagogik asoslari” mavzusida**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy raxbar:

Yarashev J.T

Buxoro 2017

MUNDARIJA

KIRISH.....4

I. BOB. Mustaqil O'zbekistonda musiqiy ta'lif-tarbiyaga bo'lgan e'tibor.

- 1.1. Musiqiy ta'lif-tarbiyaning tarixiy ildizlariga bir nazar.....
- 1.2. O'quvchilarni musiqiy iqtidori va qiziqishlarini tashkillashning o'ziga xos bo'lgan xususiyatlari.....

II. BOB. Umumta'lif maktablarida musiqiy to'garaklar tashkil etishning usullari va vazifalari.

- 2.1. Umumta'lif maktablarida estrada ansamblini tashkil etishning amaliy - metodik asoslari.....
- 2.2. Estrada xor to'garagini tashkil etish va uning ahamiyati.....

Xulosa.....

Foydalanilgan adabiyotlar.....

Illova.....

Mavzu: “Sinfdan tashqari to’garaklarda estrada kuy qo’shiqlari orqali o’quvchilarni milliy ruxda tarbiyalashning pedagogik asoslari”

R E J A:

KIRISH

I. BOB. Mustaqil O’zbekistonda musiqiy ta’lim-tarbiyaga bo’lgan e’tibor.

- 1.1. Musiqiy ta’lim-tarbiyaning tarixiy ildizlariga bir nazar.
- 1.2. O’quvchilarni musiqiy iqtidori va qiziqishlarini tashkillashning o’ziga xos bo’lgan xususiyatlari.

II. BOB. Umumta’lim mакtablarida musiqiy to’garaklar tashkil etishning usullari va vazifalari.

- 2.1. Umumta’lim mакtablarida estrada ansamblini tashkil etishning amaliy - metodik asoslari.
- 2.2. Estrada xor to’garagini tashkil etish va uning ahamiyati.

Xulosa.

Foydalanilgan adabiyotlar.

Illova.

KIRISH.

Mavzuning dolzarblii. O'zbekistonda demokratik, huquqiy davlatning bosqichma-bosqich qurilishi o'sib kelayotgan yosh avlodga milliy an'analar va xalqimiz xususiyatiga xos bolgan yangi rivojlanish usullarini ochib bermoqda.

Bugungi davrimiz, milliy qadriyatlarimizning qayta tiklanish jarayoni madaniy merosimizni, shu jumladan, ko`p asrlar davomida shakllangan badiiy merosimizni, an'analarimizni har tomonlama o'rganishni taqozo etmoqda. Xalqimizning bebaho ma'naviy mulki bo`lgan milliy kuy-qo'shiqlarimiz muhim va qimmatli manbalardan biridir.

Ularni keng miqyosda tadbiq etish masalasi hozirgi vaqtda alohida ahamiyat kasb etadi.

Xususan, qo'shiqchiligidan san'atining buyuk ijodkori tarixini har tomonlama o'rganish va bu borada chuqur izlanishlar qilib xalqimizga yetkazish uchun keng imkoniyatlar ochildi.

Musiqa san'ati turi barcha davr daholari e'tiborini o'ziga jalb qilib kelgan. Arastu «Musiqa ko`ngilga axloqan muayyan ta'sir ko'rsatuvchi quvvatga ega. Musiqa shunday xislatga ega ekan, u yoshlarni tarbiyalash vositalari qatoriga qo'shilmogi lozim»,-deb ta'kidlaydi. Darhaqiqat, insonni estetik tarbiyalashda, uning estetik didini o'stirishda musiqa tengsiz ahamiyat kasb etadi. Musiqa san'ati Sharqning buyuk allomalari Beruniy, Forobiy, Ibn Sinolarni ham qiziqtirib kelgan. Bu haqda ular maxsus asarlar ham bitganlar. Masalan, Ibn Sinoning «Al-muddohil ila san'atal musiqiy» asari fikrimizning dalilidir .U mazkur asarda shunday yozadi : «Musiqa hayotbaxsh oljanob axloqiy xususiyatlarni rivojlantiradi, u insonga xizmat qiladi.

Ishning maqsad va vazifalari. Umumta'lif maktablari musiqa to'garaklari faoliyatlarini tashkil etishda to`garak rahbarining quyidagi vazifalardan kelib chiqishi maqsadga muvofiqdir:

1. Sinfdan tashqari tashkil etiladigan musiqiy ishlarda o'quvchilarni ahloqiy-estetik tarbiyalash, ularning musiqiy ishtiyoqlarini va qiziqishlarini o'rganish;

2. O'quvchilarning musiqiy-badiiy qobiliyatlarini va ijodiy kamolotlarini shakllantiruvchi uslub va yo'llarini belgilash;

3. O`quvchilarga musiqa madaniyatini targ'ib qilish va ularning qiziqqan faoliyat turlarini aniqlash;

4. Musiqa o'qituvchisining kasbiga mehr va muhabbat uyg'otuvchi metodik tavsiyalar hamda tadbirlar ishlab chiqish va boshqalar .

Shu bilan birga to'garak rahbari o'z pedagogik faoliyatini yuqori kasbiy darajada tashkil etishi va uni boshqarishi, musiqiy tarbiyaviy ishlarni olib borishida o'ziga xos xususiyatga ega bo'lgan maqsad, vosita, ob'ekt, sub'ekt kabi pedagogik faoliyatning tarkibiy qismiga tayanishi kerak. Bunda u insoniylik, kasbiy bilimi, pedagogik qobiliyati, texnologiyasi, pedagogik vaziyat va vazifalarni maqsadga yo`naltira olishi mahoratiga ega bo`lishi zarur.

D.B.Kabalevskiy ta'riflaganidek, mashhur pedagog Suxomlinskiyning,- «Musiqa tarbiyasi bu musiqachini tarbiyalash emas, balki, insonni tarbiyalashdir»- degan fikriga to'la amal qilish kerak.

Shuning uchun ham darsda va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda musiqiy faoliyatning har bir uslubi maqsadli bo`lishi va mакtabda musiqa tarbiyasi oldiga qo'yilgan vazifalarni butunicha bajarishi kerak .

O'quvchilar musiqiy o'zlashtirishlarining shakllanishi ko`p qirrali ko'rinish kasb etadi. Bunda musiqani o'zlashtirish qobiliyati rivojlanganlik darajasini pedagogik tushuntirib berishning uchta asosiy parametrini ko'rsatish mumkin .
Bular:

1. Musiqa san'ati va musiqa mashg'ulotiga bo'lgan hissi yo`liga to'liq munosabatlar shakllanishining o'zgarishi;
2. Musiqaviy qobiliyatlarni rivojlantirish darajasi va unga tegishli bilim, malaka va ko`nikmalarning shakllanishi;
3. Har-xil musiqaviy faoliyat turlarida bolalar ijodiy faolligining xarakteri.

Bolaning estetik tarbiyalanganligi, faqat bilish, xis qilish va mustaqil ijodiy faoliyatlarda namoyon boladi.

To`garak ishlarining alohida kundalik rejasi va o'quvchilarning faoliyati, ularni musiqa ijodi yo`lining eng yaxshi namunalari bilan rejali ravishda tanishtirishga imkon beradi. Musiqa tarbiya vositasi sifatida guruhning deyarli hamma mashg'ulotlarida foydalanish mumkin.

- ⊕ ekskursiya va sayrlarda esa ba'zi texnik vositalardan foydalanish mumkin;
- ⊕ jismoniy mehnat jarayonini ham musiqa jo'rligida olib borish mumkin;
- ⊕ turli sport-sog`lomlashtirish mashg'ulotlarini musiqa sadolari ostida olib borish mumkin;
- ⊕ turli mashg'ulotlarda esa har-xil musiqaviy o'yinlar tashkil etish mumkin.
- ⊕ mohir tarbiyachi esa mashg'ulotlar orasidagi pauzalar vaqtida musiqadan unumli foydalanishlari mumkin.

To`garak rahbarlarining harakatlari tufayli to`garak qatnashchilarining musiqaviy badiiy-estetik faoliyatları hafta davomida o'tkaziladi va markaziy omilni maxsus musiqa mashg'ulotlari egallaydi.

Bolalar ijodiy faoliyati (qo'shiq aytish, oddiy musiqa asboblarida ijro etish, ohangga mos musiqaviy harakatlarni bajarish) ko'p mashg'ulotlarda zarur shart hisoblanadi. Ularni o'tkazishda bolalarning bevosita ishtiroki musiqaviy qiziqishlarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Musiqa mashg'uloti faqatgina musiqa, qo'shiq aytish, raqsga tushish kabi faoliyatlar bilan cheklanib qolmay, balki, turli xil harakatli faoliyatlarni ham o'z ichiga oluvchi faol dam olishning tashkiliy turidir. Lekin bu mashg'ulotlar avvalambor o'quvchilardan har tomonlama musiqaviy-estetik faoliyatni talab etadi.

Bu mashg'ulotlar davomida bolalar musiqaviy - badiiy ijod bilan tanishadilar. Musiqa mashg'uloti yordami bilan darslar jarayonida hosil bo`lgan charchoqni bartaraf etish, bolalar o'quv qobiliyatini rivojlantirish, ular organizmining harakatga bo`lgan hissiy ehtiyojini qondirish zarur.

To`garak mashg'ulotlari bolalarning musiqaviy-estetik tarbiyalash, ularga musiqa madaniyati va yosh avlod musiqaviy -estetik faoliyatining ijtimoiy-tarixiy tajribasi va milliy qadriyatlar elementar asosini bajarishni ko'zlaydi.

Mustaqillik tufayli biz ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarimizni tiklash bilan bir qatorda milliy o'zlikka qaytmoqdamiz.

To'g'ri bu o'rinda bir qancha yutuqlar bilan birga o'ziga xos kamchiliklar mavjud albatta. Lekin bunday kamchiliklar bozor iqtisodiyo`liga o'tish davrida asta-sekin o'z yechimini topadi albatta. «Ma'naviyat - iqtisodiy rivojlanishning garovidir», deya ta'kidlaydi yurtboshimiz I.A.Karimov.

Hozirgi kunda barcha ziyoliylarning vazifasi jamiyatning barcha qatlamlarida u hoh sport sohasida bo'lsin, hoh iqtisodiy diplomatik aloqalarda bo'lsin, hoh sanoat sohasida bo'lsin barcha - barchasida o'zbekona, o'zligimizga xos va mos bo'lgan ma'naviyatni shakllantirishdir.

Inson ma'naviy taraqqiyot yo`lini musiqiy madaniyatsiz tasavvur qila olmaydi. Insoniyat tarixida o'chmas iz qoldirgan barcha allomalar ham musiqa va qo'shiqchilik san'atining boy imkoniyatlaridan to'la foydalanib, san'at orqali ma'naviy kamolot cho'qqilarini zabit etishga muvaffaq bo'lganlar.

Ulug` ajdodlarimiz musiqa va qo'shiqchilik san'atining inson shaxsini kamol toptirishda oliyjanob insoniy fazilatlarni tarbiyalashdagi ahamiyatiga yuksak baho bergenlar. Qadimgi dunyo donishmandi Aristotel ham o'zining «Siyosat» nomli asarida tarbiya masalasiga falsafiy nuqtai nazaridan yondashib, bunda musiqaning rolini alohida ta'kidlab o'tadi.

«Musiqa qalbga ma'naviy ruhiy ta'sir o'tkazishga qodir. Modomiki musiqa shundayin xususiyatga ega ekan, uni yoshlar tarbiyasiga oid predmetlar safiga kiritmoq lozim». Shu asarning yana bir joyida aristotel musiqa tarbiya vositasimi, yo ermak, yoki vaqt o'tkazish usulimi degan savol qo'yib, shunday javob beradi: «To'la asos bilan aytish mumkinki, musiqa ularning hammasiga tegishli».

Gap shundaki, ermak va vaqt o'tkazish jarayonida odam (tomoshabin) ko'zga tashlanmagan holda qaysi bir darajada tarbiyalanadi. Ayniqsa yoshlarning fikrlash tarzi o'sib vaqtি choqliklar paytida muayyan yo'nalishda shakllanib boradi.

Sharq Aristoteli, muallimi soniy (ikkinchı muallim) deb nom olgan ulug' bobomiz Abu Nasr Farobiy musiqa ilmlarning kelib chiqish haqidagi «Ixsoi - ulush» asarida musiqa ilmini keltirib chiqargan sabablar borasida to'xtalib,

jumladan shunday deydi. «Bu ilm shu ma'onoda foydaliki u o'z muvozanatini yo'qotgan (odamlar) xulqini tartibga keltiradi.

Mukammallikka yetmagan xulqni mukammal qiladi va muvozanatda bo'lgan (odamlar) xulqining muvozanatini saqlab turadi. Bu ilm tananing salomatligi uchun ham foydalidir, chunki tana kasal bo'lsa rux ham so'nadi, tana to'siqqa uchrasa ruh ham to'siqqa uchraydi. Shuning uchun ovozlarning ta'siri bilan ruhni sog`aytirish yordamida tana sog`aytiriladi, rux esa o'z kuchlarining tartibga solinish va substansiyasiga moslashtirilishi orqali sog`ayadi.

Prezidentimiz O'zbekiston Respublikasi oliy majlisining ikkinchi chaqiriq XIV sessiyasidagi «vatanimiz tinchligi va xavfsizligi o'z kuch-qudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukilmas irodasiga bog`liq nomli ma'ruzalarida yoshlar tarbiyasidagi qator muammolarga to'xtaldilar. Yosh avlod tarbiyasini takomillashtirish borasida oila mahalla, maktab va keng jamoatchilik oldida turgan vazifalarni ko'rsatib berdilar.

Shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004 yil 21 maydagi «2004-2009» yillarda maktab ta'lmini rivojlantirish. Davlat umummilliy dasturi to'grisida»gi farmoni maktab va sinfdan tashqari ta'lim mazmunini takomillashtirishni taqozo etadi. Shu munosabat bilan Respublika xalq ta'limi vazirligi 2004-2005 o'quv yilini «Maktab va sinfdan tashqari ta'lim samaradorligini oshirish» o'quv yili deb belgiladi. O'zbek xalqining boy musiqiy me'rosini bugungi kundagi tarbiyaviy ahamiyatiga ega bo'lish orqali prezidentimizning ma'naviy-madaniyatimizning bugungi kundagi ro'lini baxolash asnosida aytgan fikrlariga tayanib mavzuning dolzarbligini asosiy maqsad va vazifa deb qo'yildi. Yuqoridagi fikrlarga va qarashlarga tayangan holda ushbu masalani dolzarbli darajasiga ko'ra mazkur Bitiruv Malakaviy Ishning Mavzusi: «Sinfdan tashqari to'garaklarda o'smirlarni milliy ruxda tarbiyalashning pedagogik asoslari» deb nomlandi va shu asosda tadqiqot ishlari olib borildi.

Tarkibiy tuzilishi: Kirish, 2 ta bob, 4 §, xulosa , ilovalar va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

I. BOB. Mustaqil O'zbekistonda musiqiy ta'limgartarbiyaga bo'lgan e'tibor.

1.1. Musiqiy ta'limgartarbiyaning tarixiy ildizlariga bir nazar.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'limgartarbiya»gi Qonuni «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablari asosida ta'limgartimida ro'y berayotgan o'zgarishlar umumiy o'rta ta'limgartablarida boshqa o'quv fanlari qatori musiqa predmetining o'qitilishini ham tubdan yangilashni talab etmoqda.

O'zbekistonning «Ta'limgartarbiya»gi qonunga ko'ra, 9 yillik umumiy o'rta ta'limgartiri etildi. Ta'limgartni demokratlashtirish, individuallashtirish, mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olish tamoyillari asosida barcha o'quv predmetlar, shu jumladan musiqa predmeti bo'yicha ham o'qitish kontseptsiyasi ishlab chiqildi.

Ushbu dastur O'zbekiston Respublikasining «Ta'limgartarbiya»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni hayotga joriy etish maqsadida ishlab chiqilgan hamda umumiy o'rta ta'limgartablar uchun musiqadan davlat ta'limgart standard asosida tuzilgan. Dastur Respublika Ta'limgartim markazi «Musiqa ta'limgartarbiya» bo'limi ilmiy metodik kengashi yig'ilishning 1999-yil 9-apreldagi 2-sonli qarori bilan tasdiqlangan.

Mazkur dastur o'z mazmuni bilan milliy musiqa merosi zamirida qayta ishlab chiqilgan va yangi zamon ruxi bilan sug'orilgan. Yangi dasturning asosiy mohiyati avvalo darslarning muayyan mavzulari, bosh mavzulardan kelib chiqib saboq chog'ida musiqaning asl mohiyatini tushunish, musiqa tinglash, qo'shiq kuylash va dars mavzusining qiziqarli bo'lishi va ta'limgartim samaradorligini oshirish maqsadida raqs va musiqali ritmik harakatlar, chapak va bolalar cholgu asboblari: shiqildoq, doiracha, qo'shiq va boshqalarda musiqaga jo'r bo'lish hamda musiqa faoliyatlarini qo'llanishga undaydi.

Darslikning afzalliklaridan biri ishni o'quvchilar sof kuylash, aniq pardalarda ijro etishni o'rganish bilan birga usulni ham o'zlashtirib boradilar. Sharq musiqasida yangi usul yaratish, yangi kuy yaratish bilan tengdir. Mumtoz

kuylarimizning har biri o'ziga xos usul formulalariga ega. Shuning uchun biz ish jarayonimizda, darslarimizda, to'garak mashg'ulotlarimizda maqom kuylarini o'quvchilarga tanishtirish, o'rgatish jarayonida doira usullariga alohida e'tibor qaratishni lozim deb bildik. Chunki bir maromda takrorlanuvchi doira zarblari maqomning kuy ohanglarini ritmik jihatdan tartibga keltiruvchi omildir.

Musiqa madaniyati o'quv predmeti o'quvchilarning ma'naviy, badiiy va ahloqiy madaniyatini shakllantirishga, milliy g'urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga, ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o'stirishga, fikr doirasini kengaytirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Musiqa madaniyati o'quv predmeti umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan barcha o'quv predmetlari, jumladan adabiyot, tasviriy san'at, jismoniy tarbiya, mehnat va boshqa fanlar bilan ham boshlanadi. Barcha o'quv fanlari qatori musiqiy ta'limda ham davlat ta'lim standartining joriy etilishi milliy musiqa meroslardan to'laqonli foydalanish imkonini beradi. Bular ommaviy xalq kuy va qo'shiqlarida, xonanda va sozandalarning ijodiy faoliyatları, maqom, shoshmaqom, dostonlar va bugungi zamonaviy musiqiy faoliyatda o'z aksini topadi.

Musiqa san'atining bu kabi imkoniyatlari yangi avlodni tarbiyalashda, ularni barkamol, komil inson bo'lib yetishishlarida o'ziga xos va takrorlanmas manba bo'lib xizmat qiladi. Azaldan Sharq, jumladan, o'zbek musiqa ta'lim-tarbiyasi pedagogikasi va uning mukammal uslubiyatlari ustoz va shogird an'analari misolida takomillashib borgan. Musiqa ta'limidan davlat ta'lim standartlari asosida yangi ta'lim mazmuni o'quvchilarning musiqiy bilim va malakalari bilan birga ularda kuzatuvchanlik, xotirani mustahkamlash, obrazli tasavvur qilish, ularda ijodkorlik, mustaqillik, tashabbuskorlik, badiiy va musiqiy did kabi xislatlarni rivojlantirishni ta'minlaydi.

Shu bosqich musiqa madaniyati ta'limning yangi mazmuni yosh avlodni milliy musiqiy merosimizga vorislik qila oladigan madaniyatli inson darajasida voyaga yetkazishni nazarda tutadi. Bunda o'quvchilar musiqa san'atini butun nafosati bilan o'rganishlari ommaviy musiqa faoliyatları musiqani badiiy idrok etish, yakka va jamoa bo'lib qo'shiq kuylash, raqsga tushish va ijodkorlik

malakasini shakllantirish asosida maqsad hisoblanadi. Shuningdek o'quvchilar musiqiy iqtidorini rivojlantirish musiqa san`atiga mehr va ishtiyoqini oshirish, musiqa san`atiga qiziquvchi o'quvchilarning iqtidorini rivojlantirish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratib borish, ularning badiiy ehtiyojlarini qondirish musiqa ta'lif tarbiyasining asosiy vazifasini tashkil etadi.

2004-2005 o'quv yili «Maktab va maktabdan tashqari muassasalar» ta'lif samaradorligini oshirish, o'quv yili deb e'lon qilinishi biz xalq ta'limi xodimlari zimmasiga yanada mas`uliyatli vazifalarni yuklab, ulardan yanada ko'proq izlanish bilan mehnat qilishni talab etmoqda. Buyuk Yunon faylasufi Arastu aytganidek: «Tarbiya uch narsaga ehtiyoj sezadi. Iste'dodga, ilmga, va mashqqa degan fikr ta'lif tarbiya ishining bosh mezoni bo'lishi lozim».

O'quvchilarda iste'dodni topish, ilmga amal qilish usullarini qo'llash bilangina buyuk maqsadlarga erishamiz. Tadqiqotlarimiz davomida shunga amin bo'ldikki o'quv va tarbiya jarayonida tarbiya samaradorligini oshirish omillaridan biri - sinfdan tashqari to'garak ishlari bo'lib, ishlar rejasini har tomonlama puxta, milliy urf-odatlarimiz maxalliy sharoitlari hisobga olgan holda tuzishni maqsadga muvofiq deb bildik. To'garak ishlarimizning ijobiyligi natijasi bu ishlarni to'g`ri yo'lga qo'ya olish, ishni samarali o'tkazish usullarini topa olish, o'quvchilarimizda o'tkaziladigan tadbirlarga havas uyg'ota olishda namoyon bo'ldi.

To'garaklarimizga o'quvchilarni ko'proq jalb etish uchun dastlab ularning hoxish istaklarini e'tiborga oldik. Ularning qiziqishlariga qarab «Maqom» to'garagi, «Raqs» to'garagi, «Vokal qo'shiqlari» to'garaklari, hamda «Dutorchi qizlar» ansamblini tashkil etdik. To'garaklarimizga jalb etishning samarali yo'llaridan yana biri o'quvchilarni ma'naviy va moddiy jihatdan muntazam ravishda rag'batlantirib borish bo'ldi. Bu ishimiz tez-tez ko'rik tanlov va musobaqalar o'tkazish, g'oliblarni «Faxriy yorliq», diplom hamda esdalik sovg'alarini bilan taqdirlab borishdan iborat bo'ldi. Musiqa tarbiyasi milliy istiqlol g'oyasining tarkibiy qismidir.

Chunki musiqa yosh avlodning ma'naviy dunyosini boyitish bilan birga ularni ahloqiy ideallari va estetik his tuyg'ular shakllantiradi. Shuning uchun Mustaqil

O'zbekistonda musiqa ta'limi va tarbiyasi sistemasini takomillashtirishga jiddiy e'tibor berilmoqda.

Yaxshi qo'shiq kishi ko'nglini yayratadi, tasalli va umid baxsh etadi, hayotga muhabbat uyg'otadi. Yaxshi qo'shiq kamida uch yaxshidan tarkib topadi. Yaxshi she'r, yaxshi kuy va yaxshi ijro.

Xalqimiz asrlardan beri sevib tinglab keladigan Lutfiy, Navoiy, Bobur, Furqat va boshqa ko'pgina mumtoz shiorlarimizning g`azallari bilan aytildigan qo'shiqlarda mazkur uch sifat uzviy boglangan. Shuning uchun ham ular umrivoqiydir.

Ular millatimizning bebaho xazinasidir. Har bir xalqning o'z tarixi, e'tiqodi va mentaliteti mavjud. Shu bois sanoati ham o'ziga xos bo'l mish tabiiy. Ayniqsa har bir millatning o'z musiqa sanoati borki qulogimizga chalinish bilan qaysi xalqqa mansub ekanligini darhol anglaymiz, his qilamiz.

Milliy navolarda bir-birini takrorlaydigan nozik nolalar borki beixtiyor hayratga tushamiz. O'zbek xalqining ham betakror sanoati o'lmas navolari turfa xildir. Xalqimizning shodligi, odamlari ham asrlar davomida musiqamizda, qo'shiqlarimizda aks etib kelyapti.

Ulug mutafakkir, jahon progressiv madaniyati va adabiy yo`lining nuroni siymosi bo'l mish Alisher Navoiy bobomizning «Sarvi gulru kelmadi», «Istadim», «Qoshli», «Qaro ko'zum» g'azallari bilan kuylanadigan qo'shiqlarimizni olib tahlil qilib ko'rsak, ularning nasriy bayoni, g'oyaviy mazmuni, musiqiyligi, ohang tuzilmalarida o'zbek klassik musiqasiga qoidalar: daromad, avj, chuqr avj, har bir unli tovushlarda talqin qilinadigan murakkab, yoqimli qochirimlar so'zlarimiz isbotidir.

Milliy ma'naviyat va ma'rifat yangidan ko'z ochayotgan bir davrda mafkuramizning rivojlantirishda xalqimizning umrivoqiy sanoat tarixini keng yoritish, musiqa merosimizni o'rganish va san'atsevar xalqimizga etkazish muhim o'rin tutadi.

Ayniqsa bu borada ustozdan - shogirdga o'tib kelgan xalq an'naviy ijrochilik maktabi asosiy manba sanaladi. Biz o'tmishda yashab ijod etgan buyuk allomalarimizning tarixiy asarlarida murojaat qilish bilan birga bobokalon san`atkorlarimiz meros qilib qoldirib ketgan durdonalarni chuqr o'rganib bormog'imiz lozim.

Buyuk Turon zaminida musiqa madaniyati va ijrochilik sanoatining rivojlanishi qadim zamonlarga bog'lanib ketadi. Buyuk sharq allomalari, Abu ali ibn Sino, Muhammad Al Xorazmiy, Abu Nasr Farobi, Paxlavon Mahmud, Umar Hayyom, mirzo Ulug'bek, Bobur, Abdurahmon Jomiy, Darvesh Ali Changiy kabi ulug' bobokalonlarimiz o'zlarining risolalarida ijrochilik sanoati, musiqa ilmi va tarixi cholg'u sozlarining tuzilishi, ijroviy uslublari, sanoatkorlik qonun-qoidalariga oid qimmatli ma'lumotlarni o'zlarining fikr va muloxazalarini bayon etib ketganlar.

Agar biz Amir Temur va temuriylar davrini olib taxlil qilib ko'rsak bu davr o'zbek xalqi hamda yaqin va O'rta Sharqning musiqa madaniyati va sanoatining rivojlanish tarixida muhim davrdir. O'sha davrlarda xalq musiqasi va harbiy marosimlar musiqasi, mumtoz maqom sanoati musiqiy folklor uzviy rivojlanib borgan.

Amir Temur boy ma'naviy muxit musiqa sanoatining asosiy yo'nalishlari, cholg'uchilik va ijrochilik, bastakorlar ijodi, shuningdek musiqa haqidagi fanning rivojlanishiga keng imkon berdi. Tez rivojlanib borayotgan musiqiy amaliyat, ijodiy jarayon buyuk musiqa arboblarini paydo bo'lishiga olib keldi. Ularning ichida eng nufuzlisi - Xo'ja Abdulqodir Maroiy bo'lgan(1340-1435).

Amir Temur bu musiqachining g'ayrioddiy musiqiy qobiliyati haqida eshitib uni Bog'doddan Samarqandga ko'chirib olib keladi. Samarqandda Maroiy ijrochilik va bastakorlik faoliyati bilan shug'ullangan. Maroiy bastakor sifatida 200 dan ortiq asarlar, shu jumladan ko'p qismli turkum asarlar va usullar: «Zarb - alfatx», «Chaxor zarb»ni yaratdi, shuningdek «Tasnifi» «Xo'ja Abdulqodir», «Amali tarona», «Amali bo'ston», «Amali guliston» kabi maqomlarga yangi

bo'limlar kiritgan ekan. Afsuski bizgacha bu asarlarning faqat nomlarigina yetib kelgan xolos.

Abdulqodir Maroyning «Ginova Alhon», «Malosid al - lalxon», «Javome -al-alhon», «Kanz al alhon», va «Sharx al advar» kabi musiqiy nazariy asarlari yaxshi ma'lum. Bu asarlar XIII - XV asrlar musiqa sanoatini o'rganishda shuningdek markaziy Osiyo xalqlari musiqa atamalarini aniqlashda katta ahamiyatga egadir.

Amir Temur va temuriylar davri cholg'u asboblarining turli tumanligi bilan ham ajralib turadi. Masalan torli cholg'u asboblaridan bo'lgan ud (o'zi yasagan daraxt nomidan olingan) musiqiy nazariyada intervallar, tetralentaxordlar va tovush qatorlarini aniqlash uchungina emas balki yakkaxon va guruh ijrochiligi amaliyo'lida ham qo'llanilgan. (S.Dajanov. F.D. u. dotsenti. Amir Temur va musiqa madaniyati maqolasidan.

«Farona ziyosi» nashr. 27.03.2004) XIV - XV asrlarning musiqa madaniyati haqida aniq ma'lumotlar bitilgan turli manbalar ko'rsatilishicha, u jonli dinamik boshlanish ustunligi bilan ajralib turgan. Bu o'sha davrning yirik durdonasi «shoshmaqom» yahlit maqomlar turkumining shakllanishi uchun asosiy poydevor bo'lgan.

XII - XIII asrlarda shakllangan «Duvodzdoxmaqom» aynan A. Temur va temuriylar davrida ayniqsa bir tekis amal qilgan. Bu haqda qisman Abdulqodir Maroiy, Abdurahmon Jomiy, Zaylobidin Xusayniy qalamiga mansub musiqiy risolalar guvoxlik beradi. XIV asrdan boshlab «Shoshmaqom turkumi qizg'in shakllanib boradi.

U «Duvodzdoxmaqom»ni inkor qilmaydi balki, uning ba'zi maqomlarini o'z tarkibiga oladi. Musiqiy ijodiyot va ijrochilik san'ati barq urib rivojlangan temuriylar davri avlodlarga musiqa qator noyob risolalarni qoldirdi. Masalan, Zaynobiddin Husayniyning fors tilida Navoiyga atab yozilgan «Qonun-i-ilmiy va amali musiqiy» asarini olaylik. Bu asar shunisi bilan e'tiborga loyiqliki muallif o'zbek ayollari orasida ayniqsa urf bo'lgan cholg'u asbobi dutorning to'liq ilmiy ta'rifini keltiradi. Mashhur qomusiy asar «Qobusnoma»da ham sanoatchilik qoidalariga bag'ishlangan alohida bob o'rinn olgan.

Zaminimizda o'tkazilgan tarixiy qazilmalar natijasida topilgan dutor, surnay, qonunga o'xhash sozlar, toshlarga o'yib bitilgan sozandalarning soz chalib turganidagi tasvirlari o'l kamizda ijrochilik san'ati qadimdan rivojlanib kelganligidan dalolat beradi.

Biz ba'zi bir tarixiy manbalarimiz bilan tanishib chiqqanimizda, sharq xalqlarining musiqiy merosi bo'lmish maqom, mug'om, dastgoh navba, roga, kuyi kabi ijrochilikning murakkab turkumlari avloddan-avlodga og'zaki ravishda o'tib kelganligiga guvox bo'ldik.

Tarixiy manbalar, bilimdon ustoz san`atkorlarning fikri hamda ilmiy tadqiqotlarga qaraganda XIII - XVIII asrlarda o'rta Osiyo, Huroson va Ozarbayjon xalqlari musiqasida quyidagi o'n ikki maqom mavjud bo'lgan. bular «Ushshoq», «Navo», «Buzluk», «Rost», «Xijoz», «Raxaviy», «Zanguniy», «Iroq», «Isfaxoniy», «Zarafqand», «Buzruk».

Yana bir tarixiy manbaga murojaat qilganimizda, ulug' olim Mirzo Ulug'bek Tarayning «Risola dir ilmi musiqa» (musiqa ilmi haqida risola) kitobining «Dar bayoni davozdox maqom» (o'n ikki maqom zikrida) bobida shunday fikrlar keltiradi. «Xoja Abdulqodir ibn Abduraxmon Maroayi, Xoja Sayfiddin Abdulmo'min, Sulton Uvays Jaloriylaming so'zlariga qaraganda avvalda maqomlar yettita bo'lgan. «Maqomi Rost», «Maqomi iroq», «Maqomi ushshoq», «Maqomi navo», «Maqomi raxao», «Maqomi xijoz», «Maqomi xusayniy».

Yana ushbu risolada bobomiz Mirzo Ulug'bekning o'zi tanbur va nog'orani juda yaxshi cholganligini «Bulujiy», «Shodiyona», «Axloqiy», «Tabriziy», «Usuli ravon», «Usuli otli» singari kuylarni ixtiro qilganligini ta'kidlab o'tildi. Yuqoridagi fikrlarga suyangan holda shunday xulosa qilish mumkinki, tarixiy sharoitda yangi ijro yo'llari sayqallangan ko'rinishlari bilan jilolanib kelgan.

Keyinchalik xalqlarning etnik joylanishi, yashash sharoitlariga qarab ularning turlicha madaniy rivojlanish davriga asoslanib har xil maqom yo'llari ham o'z o'rnini topganligi extimoldan xoli emas. natijada keyingi asrlarga kelib Buxoroning «Shashmaqom»i (olti maqom) «Buzruk», «Rost», «Navo», «Dugoh», «Segoh», «Iroq» maqomlari o'zining nasr va mushkilot qismlari bilan rivojlangan bo'lsa,

Farg'onaning «Chor maqom»i (to'rt maqom) «Dugoh - Xusayn»ning yettita yo'li, «Chorgoxning» 6 ta ijrochilik yo'li holida «Bayot» yo'llari bilan jilolanib ijro etib kelingan. Shuning uchun ham avloddan-avlodga o'tib kelgan bebaho musiqiy boyligi sanalmish Buxoro shoshmaqomlari, Xorazm maqomlari Farg'ona - Toshkent ijro yo'llari, yalla va aytishuvlar, laparlar singari durdonalar bizga berilgan ulug' ne'mat sifatida ardoqlanadi.

Musiqiy ijrochiligidan surʼi boʻlgan dostonchilik sanoati Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm voxalarida juda rivojlangan boʼlib, xalq baxshilari tomonidan sevib ijro etib kelinmoqda. Oʼtmishda noʼta yozushi boʼlmaganligi sababli ogʼizdan-ogʼizga oʼtib kelgan mavjud xalq mumtoz kuy va qoʼshiqlari endilikda noʼtaga olindi. Bu xayrli ishni akademik Yunus Rajabiy, V.A.Uspenskiy, E.E. Romanovskaya, I.A.Akbarov, M.Yusupov singari allomalar va ularning doʼstlari amalga oshirdilar.

Natijada «0ʼzbek xalq musikasi», «Shashmaqom», «Xorazm maqomlari», «Guleri shaxnoz» singari koʼp jildli qator musiqiy toʼplamlar dunyoga keldi va xalqimizning chinakam maʼnaviy boyligiga aylandi. Oʼlkamizda musiqiy merosimizning ajralmas qismi boʼlmish hofizlik azaldan muqaddas kasb sanalgan. Islom olamida muqaddas kitobimiz boʼlmish «Qurʼon» oyatlarini diliga jo qilib, uning zeru - zabarlari bilan yoddan ijro etilgan allomalarni «Hofizi Qurʼon» deb yuritganlar.

Mumtoz xofizlarimiz ham islomiy bilimlardan hamda badiiy sheʼriyatdan habardor boʼlganlar. Shuning uchun ham ular ijro etgan qoʼshiqlar nihoyatda taʼsirchan boʼlib tinglovchilarni oʼzlariga rom eta olgan. Ularning ulugʼ shoirlarimizning beqiyos maʼnoga ega boʼlgan gʼazallarini kuyga solib ijro etgan qoʼshiqlari uchun «Hofiz» degan nomga musharraf boʼlishlari ham qandaydir ramziy maʼno kasb etishi tabiiydir. Bu oʼrinda ulugʼ alloma Majzubi Namangoniyning quyidagi satrlari ibratlidir.

Dema tanbur nolasin koʼl tashlaganda tordin,

Balki kelmish bu tarona sanoati jabbordin.

Shundan ko'rindiki, musiqa inson jismiga jon bilan kirganligini, bunda ilohiy qudrat borligini islom ulamolari ham e'tirof etib o'tishgan.

Musiqiy ta'lim-tarbiya milliy qadriyat ekanligi.

Mustaqil O'zbekistonimizni dunyoga tanitish, ertangi kunimizni yanada nurafshon qilish uchun bilim olib izlanayotgan biz o'gil qizlarga ko'rsatilayotgan sayi harakatlar albatta bir kun o'zining mevasini beradi. Respublikamiz prezidenti va hukumatimiz rahbariyati xalq ta'limini rivojlantirish ishini yuqori bosqichlarida ko'tarish, o'quvchilarni musiqiy iqtidorini yuksaltirishda dunyo tajribalarini o'rganish hamda, ota-bobolarimiz boy madaniy merosiga tayanish, uni kengroq qo'llash borasidagi harakatlarni yanada yaxshiroq ishlashga undalmoqda.

Jamiyatimizning eng muhim vazifalaridan biri - o'zida ma'naviy boylikni, ahloqiy poklik va jismoniy barkamollikni mujassamlantirgan insonni yetishtirishdir. Shu orinda biz prezidentimizning quyidagi fikrlarini eslab o'tishni lozim topdik. «Nega milliy ong, milliy g'urur, milliy mafkura haqida jon kuydirib gapiramiz?

Buning sababi shuki biz O'zbekistonimizni buyuk dalolatlar qatoriga qo'shishga axdu paymon qildik. Bolalarimizni, yigit-qizlarimizni shu g'oyaga qattiq ishonadigan buyuk davlat fuqarolari, buyuk davlatga munosib farzandlar etib tarbiyalashimiz lozim».

Shunday ekan prezidentimizni fikrlaridan kelib chiqib mustaqil O'zbekiston xalqi yurtboshimiz tomonidan milliy g'urur, vatanparvarlik, millatlararo muloqot madaniyati, vijdoniylilik, milliy odob kabi fazilatlarni yoshlarimizda shakllantirishimizni dolzarb vazifa qilib qo'ydi. Maktablarimizdagi tarbiyaviy ishlarning hamma jihatlarini tubdan qayta qurish talabi kundan-kun oshib bormoqda. Shu jihatdan maktablarda musiqa va qo'shiq san'ati sabog'ini puxta yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega.

1.2 O'quvchilarni musiqiy iqtidori va qiziqishlarini tashkillashning o'ziga xos bo'lgan xususiyatlari.

Musiqa ta'limini takomillashtirib, dars samaradorligini oshirish sinfdan tashqari musiqiy tadbirlarni turli xil mavzularda tashkillash o'quvchilarning yosh individual xususiyatlarini xisobga olgan holda mashg'ulotlarni to'g'ri tashkil etish davr talabidir. Ma'lumki shunday vazifalarni oqilona hal etish to'g'ri yo'lga qo'yish o'z-o'zidan bo'lmasligi tadqiqotlarimiz davomida ma'lum bo'ldi.

Bu o'z ichiga qator tadbirlarni ishlab chiqish bilan birgalikda biz o'qituvchilardan ta'lim vositalaridan o'rinli foydalanish zarurligini, optimal metodlarni qo'llash, o'ziga xos izlanish, talabchanlik, tinimsiz mehnat, g'ayrat va shijoat ko'rsatishni talab etadi. Biz o'qituvchilarning ana shu yo'sinda olib borgan ta'lim-tarbiya ishlari o'z samarasini berib, o'quvchilarimizning tushunish qobiliyatları o'sib, bilim va ko'nikmaları kamol topishga yordam bera boshladı.

Pedagogik amaliyot davrida o'tkazilgan tadbirimizdan ko'zlangan asosiy maqsad faqatgina o'quvchilarni san'atga qiziqtirish va san'at bilan muloqatga jalg' etish emas, balki ularda ijodiy qobiliyatni tarkib toptirish va musiqiy ko'nikmalarini shakllantirish, Vatanga sadoqat, xalqiga mehr-muruватли bo'lish, davlat ramzlarining (bayroq, gerb, madhiya) mazmun va mohiyatini anglab olishlari davlat va jamoat mulkini ko'z qorachig'iday asray bilishlarini o'rganishlari lozimligini uqtirib borishdan iboratdir.

Maktabda tashkil etilgan sinfdan tashqari ishlarning rejasini maktabning tarbiyaviy ish rejasi bilan bog'langan holda tuzishni ma'qul deb bildik. Rejamizda maktab bo'yicha qilinadigan ishlar, yil davomida o'tkaziladigan bayramlarga:

«Mustaqillik bayrami» 1 - sentyabr.

«Konstitutsiya kuni» 8-dekabr.

«Yangi yil kechasi» 30-31 dekabr.

«Navro'z bayrami» 20-21 mart.

«So'nggi qo'ng'iroq» 24-25 may.

Bag'ishlangan kechalar, uchrashuvlar, mamlakatimiz miqyosida nishonlanadigan tarixiy sanalar hisobga olindi. Sinfdan tashqari ishlar rejasidagi tuzishda quyidagilarga qaratdik. Musiqa asarlarini tanlash va shu asarlar ustida mashg'ulotlar o'tkazish.

Tanlangan asarlarni tayyorlab o'quvchilar bilan birgalikda ishlash.

To'garak aozolarining umumiy madaniyatini hamda fikr doirasini kengaytirish uchun:

a) «Biz Vatanni sevamiz».

b) «Vatan sajdaghoh kabi muqaddasdir» kabi mavzularda suhbatlar o'tkazish. Reja tuzishda to'garak mashg'ulotlari bilan bir qatorda maktabning jamoatchilik ishlarida aktiv qatnashgan, tadbirlarda faoliyat ko'rsatgan, badiiy xavaskorlarga yordamlashgan o'quvchilarni rag'batlantirib borishni ham maqsad qilib qo'ydi.

Rejamizdagi repertuarlarimizning xilma-xilligi mamlakatimiz miqyosida o'tkaziladigan «O'zbekistonim Vatanim Manim», «Siz tarixni bilasizmi» kabi ko'rik tanlovlarda muvaffaqiyatli ishtirok etishimizda bosh omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Ish rejamizga kiritilgan qo'shni 23- sonli umumta'lim maktablari hamda 1-sodda bolalar musiqa maktabi bilan bevosita ish jarayonida yaxshi natijalariga erishildi.

To'garak mashg'ulotlari har xafizada 2 marta 1,5-2 soatdan muntazam ravishda olib borish rejaga kirgizildi. Mashg'ulotlarni olib borish uchun alohida xona, imkoniyatdan kelib chiqib rubob, dutor, doira, akkordeon kabi kerakli musiqa asboblari bilan ta'minlandi.

Mashg'ulot kunlari ham soatlari ham aniq ko'rsatib o'tildi. To'garakka o'quvchilar orasidan boshliq (sardor) Tojiboev Ashrodin 9-sinf o'quvchisi saylandi. Har bir mashg'ulot uchun navbatchi tayinlash, mashg'ulotlarga qatnashuvchilarning hisobini olib borish yaxshi natija berdi.

Mashg'ulotlar davomida o'rta va ayniqsa katta guruhlar o'z-o'zini boshqarish printsipi yaxshi yo'lga qo'yilib aktiv ishtirok etuvchilarni doimo rag'batlantirib turish musiqa bilan yurish, sanoat kollejlari, pedagogika institutlarining musiqa ta'limi bo'limlariga o'qishga kirishni istaydigan o'quvchilarga doimo alohida e'tibor

berib borish, yo'l yo'riqlar ko'rsatish, kerakli adabiyotlarni tavsiya qilish, ularda musiqachi yoki musiqa o'qituvchisi to'g`risida to'la tasavvur va tushunchalar hosil qilib borishni yo'lga qo'yilganligini e'tirof etishni lozim deb topdik.

Maktabda tashkil etishgan to'garakda muayyan maqsadni ko'zlab ish olib borilishi, birinchi sinfdan boshlab qo'shiq o'rgatishni yaxshi yo'lga qo'yilishi mazkur to'garakda o'quvchilarning yoshlariga qarab guruhlar tuzishga amal qilindi. Bunda quyidagicha yosh xususiyatlarga qarab amal qilishni lozim topdik.

- a) Kichik guruh 9-10 yosh ya'ni 3-4sinflar.
- b) O'rta guruh 11-12 yosh ya'ni 5-6 sinf.
- v) Katta guruh 13-14 yosh ya'ni 7-sinf

Shuni ham aytish kerakki, xor, ansambl, ashula yosh raqsga tushishda bolalarning hohishi bor yoki yo'qligiga qaramasdan, musiqiy qobiliyatini tekshirib qabul qilish yaxshi natija berdi.

23-Maktabda musiqa darslarini hamda sinfdan tashqari mashg'ulotlarni yuksak pedagogik malakaga ega bo'lgan raxbarlar o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishda, fikr doiralarini kengaytirishda musiqa faniga bo'lgan qiziqishlarni yanada ortib borishda yanada yaxshi rol o'ynamoqda. Bu ustozlarimizning musiqa to'garagida «**Yoshlar xorisi**», «**Raqs guruhi**» va ansambllarning samaradorligini oshirishdagi olib borayotgan sayi-harakatlari yanada maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda to'garaklarga o'quvchilarni qiziqishlarini tobora ortirib borish uchun avvalo davr talablariga mos alohida jihozlangan maxsus xona, mashg'ulotlarga kerakli asbob-jixozlar, kerakli adabiyotlar, to'garak a'zolariga maxsus kiyimbosh tiktirish, to'garakda erishgan yutuqlarini ota-onalariga namoyish etish, o'zlari haqida chop etilgan maqolalarni matbuotda o'qish to'garak a'zolarining to'garaklarga bo'lgan qiziqishlarini yanada orttiradi.

II. BOB. Umumta'lim maktablarida musiqiy to'garaklar tashkil etishning usullari va vazifalari.

2.1. Umumta'lim maktablarida estrada ansamblini tashkil etishning amaliy - metodik asoslari.

Mustaqillik xalqimizning umuminsoniy, milliy-madaniy qadriyatlarini o'rghanishga keng yo'l ochdi. Natijada milliy-madaniy qadriyatlar tizimida muhim mavqega ega bo'lgan xalq musiqa ijodiyotini ta'lim-tarbiya jarayoniga keng tadbiq etish imkoniyatlari yuzaga keldi.

Umumiyl o'rta ta'lim maktablarining yangitdan yaratilgan musiqa fani bo'yicha o'quv dastur va darsliklariga kiritilgan xalq musiqa ijodiyotiga mansub kuy, qo'shiqlar sirasida xalq qo'shiqlari salmoqli o'rinn tutadi. Xalq qo'shiqlari o'z ifodaviy mazmuniga ko'ra qudratli tarbiyaviy kuchga ega bo'lgan san'at hisoblanadi. Xalq ijtimoiy hayotining eng muhim qirralarini o'ziga xos badiiy sifatida an'anaviylik va vorisiylik asosida avloddan – avlodga o'tib kelayotgan va ularning ta'sirida yaratilayotgan qo'shiqlar o'z tinglovchilariga bevosita yoki bilvosita axloqiy – estetik ta'sir kuchi bilan ajralib turadi .

Musiqa darslari hamda to'garak faoliyatida esa xalq qo'shiqlarini tinglash , o'rghanish va qo'shiqlarni estrada yo'nalishida jamoa bo'lib kuylash jarayonida o'quvchilar xalqimiz milliy o'zligining eng muhim jihatlari, ya'ni, tili, adabiyoti, tarixi , madaniyati va etnografiyasi bilan yaqindan tanishib boradilar .

Xalq qo'shiqlarining mazmunida aks etgan vatanparvarlik , insonparvarlik , qahramonlik , vatanni himoya qilishga da'vat , ota- onani e'zozlash, kattalarga hurmat, kichiklarni izzat qilish, to'g'rilik, halollik, poklik, imon va e'tiqodga chorlovchi yuksak g`oyalar o'quvchi – yoshlar ongida milliy ong va milliy mafkurani shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi .

Musiqa to'garak faoliyatlarini rejorashtirishda va tashkil etish jarayonida to'garak rahbariga beriladigan mustaqil repertuar tanlash imkoniyati bu ishga jiddiy mas'uliyat bilan yondashishni talab qiladi.

Shunday ekan, dars va darsdan tashqari musiqiy faoliyatda xalq qo`shiqlarini tanlab olish maxsus pedagogik yondashuv va mezonlar negizida amalga oshirilishi zarur. Ushbu yo`nalishdagi ilmiy kuzatuv va tajribalar musiqiy ta`lim mashg`ulotlari uchun xalq qo`shiqlarini tanlashda quyidagi mezonlarni belgilash imkonini beradi :

1. Tanlanayotgan xalq qo`shiqlarining har bir sinf uchun belgilangan dastur hamda o`quvchilar o`zlashtirishi lozim bo`lgan bilim va malakalar mazmuniga mos bo`lishi . Bu o`rinda o`quvchilarning yoshi, kuylash imkoniyatlarini e'tiborda tutish lozim bo`ladi .
2. Xalq qo`shiqlarining tarbiyaviy – ta`sirchanlik xususiyatga ega bo`lishi. Bunda tanlangan qo`shiqlarning badiiy yuksak ijod namunasi, ya`ni shakl va mazmun mukammalligiga, shuningdek, qo`shiq matnida ifodalangan g`oyaviy mazmunni ta`lim-tarbiyaning umumiyligi maqsadlariga mos kelishiga e'tibor berish nazarda tutiladi .
3. Xalq qo`shiqlarining o`quvchilarni umumiyligi dunyoqarashlarini kengaytirish uchun amaliy jihatdan ahamiyatliligi. Bu o`rinda qo`shiqlarni janr (alla, yalla, katta ashula, ashula, terma va h.k.) va mavzu jihatidan (tarixiy, harbiy, vatanparvarlik, mehnat va mavsumuy, marosimiy, diniy va h.k.) rang- barangligi, shuningdek, turli sanalar va bayramlar bilan bog`liqligiga e'tibor berish maqsadga muvofiqdir.
4. Xalq qo`shiqlarining o`quvchilarni badiiy – estetik tarbiyalash bilan ularning boshqa fanlarni o`zlashtirishlariga ijobiy ta`sir etishi. Bu o`rinda qo`shiqlarni o`rganish va kuylash jarayonida musiqani boshqa fanlar bilan aloqadorlik xususiyatlari ( o`yin , ritmik harakatlar bajarish, adabiy , tarixiy ma'lumotlar , nazariy taxlil kabilalar) dan foydalanishga e'tiborni qaratish kerak.
5. Xalq qo`shiqlarini o`quvchilar tomonidan o`zlashtirish uchun qulayligi va tushunarligi .

6. Xalq qo`shiqlarini tanlashda mahalliy manbalarga tayanish. Bu o`quvchilarda mahalliy an`analarga qiziqish va ijodiy tashabbuskorlik fazilatlarini shakllantirishda muhim omil bo`ladi .
7. Boshqa xalqlarga tegishli qo`shiqlardan ham repertuarga kiritish.

Bunday yondashuv turli xalqlar qo`shiqlarini o`zaro mushtarak va o`ziga xoslik jihatlarini qiyosiy tahlil qilish orqali o`quvchilarda boshqa xalqlar madaniyati va san`atiga hurmat va ma`lum tushunchalarning shakllanishiga ijobjiy ta`sirini ko`rsatadi .

Musiqa madaniyati darslarida hamda musiqiy to`garaklari faoliyatida xalq qo`shiqlarini tanlash va ulardan foydalanishda, estrada yo`nalish orqali jamoa bo`lib kuylatishda ta`kidlab o`tilgan pedagogik mezonlarga har bir o`qituvchi o`z imkoniyati, mavjud pedagogik shart – sharoitlarni hisobga olgan holda ijodiy yondashishlarini taqozo etadi. Ayni chog`da, musiqa ta`limiga xos bo`lgan mustaqil repertuar tanlash-imkoniyatlari bunday yondashuvlar zaruriyatini vujudga keltiradi .

Bolalarni estetik ruhda tarbiyalashda musiqa fanining ahamiyati juda kattadir. Keyingi yillarda bolalar va o`smirlarning musiqaviy – estetik tarbiyasini rivojlantirishda ancha o`zgarishlar bo`ldi. Musiqa fani bo`yicha pedagog kadrlar tayyorlash kengaydi, bolalarning musiqiy badiiy – havaskorlik faolligi oshdi.

Bolalarda estetik tarbiyani rivojlantirishda birinchi navbatda mакtabning roli juda kattadir . Maktabda estetik tarbiyaning asosi bo`lgan musiqa, pedagog rahbarligida va yordamida muntazam ravishda olib boriladi .

Musiqa o`qituvchisi hamda to`garak rahbari boshchiligidagi o`quvchilarning sekin – asta musiqiy eshitish qobiliyatları o`sa boradi. Berilgan asarni taxlil qilishni ya`ni, kuy, uning garmoniyasini o`ziga xos xususiyatlari, ritm, dinamik holatlar, lad tuzilishi va ularning o`zaro bog`liqligini o`rgana boradilar.

Shuni aytib o`tish joizki, o`quvchilar musiqaviy malakalari, musiqaviy fikrlash doirasi qanchalik keng, ularning estetik hissiyotlari va musiqaviy idroklari qanchalik yorqin bo`lsa, umumiylar musiqaviy darajalari uchun shunchalik keng imkoniyatlar yaratiladi .

Ayni damda bu darajani bir – biri bilan bog`liq bo`lgan ikki yo`l :

1. Umumta`lim mакtablarida estrada jamoa qo`shiqchiligini yo`lga qo`yish va sinfdan tashqari bolalar musiqaviy badiiy – havaskorlik to`garagi ishlari;
2. Ularning o`zlari nimani ijro eta olsalar, shuningdek, ularning estetik hissiyotlari, tushuncha va qiziqishlariga yaqin bo`lgan, lekin biroz qiyinroq musiqani keng tanishtirish yo`li bilan rivojlantirish mumkin bo`ladi .

Umumiy o`rta ta`lim maktablarida estrada musiqiy to`garaklarni tashkil etish juda katta ahamiyatga ega. Chunki , bolalar musiqa va san`at maktablarida badal to`lovlarini to`lash uchun ayrim oilalarning imkoniyatlari chegaralangan. Farzandlarining esa qiziqishlari zo`r va iqtidori ham ytarlichadir.

Bunday imkoniyatni esa bolalar umumta`lim maktablarining dars jarayonlarida hamda uning uzviy davomi sifatida musiqiy estrada to`garaklardan oladi. Shuning uchun ham musiqiy to`garaklar tashkil etish, ya`ni, bolalar estrada ansambli hamda xor jamoalarini tuzish katta ahamiyat kasb etadi.

Maktab o'quvchilarini foydali mehnatga yollash, ularga kasb-hunarga muhabbat tuyg'usini shakllantirish ta`lim xodimlari oldida turgan bosh masalalardan biri hisoblanadi. Bu ulkan vazifani hal etishda Estrada musiqiy to`garaklarda tashkil etiladigan bolalar estrada ansambli qo'l keladi. Uni tashkil etish esa, to`garak rahbarida xalq ijodi yo`lini, uning janrlarini va o'ziga hos chegaralarini bilishni talab qiladi.

Xalq qo'shiqlariga murojaat qilishning ozigina juda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Uni faol o`zlashtirish esa o'quvchilarining xalq musiqasiga bo`lgan qiziqishlarini orttiradi va o'z navbatida vatanparvarlik, ona Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalaydi.

Estrada folklor ansambli boshlang`ich sinf o'quvchilaridan yoki o'smirlardan tashkil topgan bo`lishi mumkin. Bolalar kichik yoshidan boshlaboq o'yin holatida

o`rgatiladigan har-xil aytishuvlar, hazil qo'shiqlari va allalarni jon dillari bilan qabul qiladilar . O'zbek folklor asarlari ikki guruhga bo`linadi:

1. Urf - odat va marosimlar bilan bog`liq asarlar;
2. Turli urf - odat va marosimlarga bog`liq bo`limgan folklor asarlari.

Birinchi guruhga: mehnat , mavsum , marosim , olqish , afsun va qarg`ishlar, aytimlar kiradi.

Ikkinci guruhga: doston , ertak , afsona , rivoyat , lof, latifa , qo'shiq , ashula, termalar , askiya , og'zaki dramalar , maqol , topishmoq kabi janrlar kiradi .

Ansambl repertuariga xalq an'analarini o'zida mujassamlashtirgan o'zbek basrakorlarining asarlaridan ham kiritish mumkin . Ular mazmun jihatidan bolalar uchun tushunarli bo`lishi, ularda qiziqish uyg'otishi va shu bilan birga ijro etish imkoniyatlariiga mos bo`lishi kerak. Murakkab asarlardan foydalanish esa tovush hosil qilish malakasining shakllanishiga salbiy ta'sir ko`rsatadi va nafas organlari faoliyatining buzilishiga olib keladi

Zarur ijrochilik malakalarini shakllantirish uchun xalq ijrochiligi yo`lidagi qo'shiqlarni tabiiy , jarangdor qilib kuylashga erishishga yordam beruvchi turli mashqlardan foydalaniadi .

Bu sohada endigina ish boshlayotgan o'qituvchi yoki to'garak rahbari shunga e'tibor berishi kerakki, faol ijro etish xalq an'analarini bilan hech qanday umumiylikka ega bo`limgan tovush zo'riqishiga aylanib qolmasligi kerak. Xalq musiqasidan tashkil topgan konsertlarga borish, shuningdek , texnika vositalari yordamida bunday asarlarni tinglash va uni taxlil qilish o'quvchilarning tinglash madaniyatini, musiqaviy didini, dunyoqarashini shakllanishiga yordam beradi.

Bolalar estrada folklori ansambli bilan ishslash, o'qituvchidan qo'shiq materialini qunt bilan taxlil qilishini, xalq qo'shiqlari, yozuvlarini tinglashni va o'rganishni, repertuarni mukammal o'zlashtirish yo'llari va vositalarini izlab topishi kerak.

Birinchi guruhga old bo'lgan mehnat qo'shiqlarining yaratilishi va ijro etilishi, kishilarning mehnat jarayoni bilan bevosita bog'liq holda mehnatni yengillashtirishga qaratilgan ko'tarinkilik , hushchaqchaqlik va didaktik xarakterda bo`ladi. Mehnat va san'atning o'zaro munosabati ana shu muhim masalalardan biridir. Chunki, mustaqil diyorimizda « Mehnatsiz hayotning go`zalligini chin yurakdan his qilish mumkin emas , o'z o'rnida go'zallikni his qila olmaydigan inson biror - bir mukammal narsani yaratishga qodir emas».

Ona zaminga muhabbat va hurmat, uni ardoqlab, noz - ne'mat yaratuvchi insonga hurmat tuyg'usini tarbiyalash, ularni ana shunday insonlar boshlagan hayrli ishni davom ettirishga undab, kasb - hunarni ulug`lovchi quyidagi qo'shiqqa o'quvchilarning diqqatini jalg etish maqsadga muvofiqdir:

**Bo'z to'qiyimiz qirg'og`ini o'xshatib,
Moki otaman dastginamni qaqqhatib.
Bozordagi shoyilardan yaxshi etib,
Nafisdan o'xshagan bo'zim yaxshidir.**

O`qituvchi yoki to'garak rahbari kosibchilik hunari O`rta Osiyo xalqlarining qadimiylaridan elanligini gapirib, bu mehnat turi uzoq o`tmishdagi «Buyuk ipak yo`li» davrida ancha takomillashgani va hozirgi kunda esa hurmat va e'tibor topganligini alohida ta'kidlashi katta ahamiyat kasb etadi .

Taniqli o'zbek kompozitori G'ofur Qodirovning «Bog`imizga marhamat» qo'shig'i ham ana shunday mehnatni ulug`lovchi asarlardandir . Bu qo'shiqda esa bog' yaratish, bunday go'zal bog`lar yurtimizni yanada yashnatishi haqida kuyylanadi. Qo'shiqda bog'bonning mehnati, sarhil mevalar esa dasturxonimiz ko`rki , qolaversa , mevalar inson organizmi uchun bebaho ne'mat ekanligi haqida ma'lumotlar beradi.

Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda «O`zbek xalqi yaratuvchan xalq. Kerak bo'lsa , do'ppisida suv keltirib bog' yaratadi.»

Bunday mehnat qo'shiqlari o'zbek xalq og'zaki ijodida, bastakorlarimiz hamda kompozitorlar ijodida juda ko'plab topiladi. Bu mehnat qo'shiqlari o'quvchilarni

birinchi tomondan mehnatsevarlikka o'rgatsa, ikkinchi tomondan musiqiy qadriyatlarga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantiradi .

Bundan tashqari xalq musiqa ijodida urf-odat va mavsum - marosim qo'shiqlari hamda ularga bog'liq bo'limgan qo'shiqlar ya'ni, yalla , ashula , terma , lapar va maqomlar mavjud bo'lib , bu asarlardan to'garak rahbari o'z faoliyati davomida unumli foydalanishi lozim. Bunday xalq durdonalarini to'garak faoliyatida to'g'ri qollay bilish, o'quvchilarni unga qiziqtirish to'garak rahbaridan mohirlikni talab etadi.

Bir so'z bilan aytganda , o'quvchilar qalbiga milliy g'oyani olib kirish va ularning ongiga singdirishda musiqiy qadriyatlarning o'rni juda kattadir.

To`garak tashkil etishda o'quvchilar oilasi bilan o'zaro aloqa.

To`garak o'quvchilarining musiqaviy -estetik tarbiyasida oilaning o'rni juda muhimdir . Chunki, o'quvchilarning ma'nnaviy ehtiyojlarini, san'atga bo`lgan qiziqish va ijodiy munosabatlarini, badiiy faoliyatga ishtiyoqlarini hamda madaniy ko'nikmalarini shakllantirishda ko'p narsa ota-onalarning san'at haqidagi tushunchalari va unga nisbatan bo`lgan munosabatlariga bog`liqdir . To'garak faoliyatları mashg'ulotlarini tashkil etishda « musiqa - bolalar - ota-onalar» muammosi o`tkir namoyon bo`ladi.

Oilada musiqa tinglash, konsertlarga, musiqali teatrlarga borish , musiqa va musiqachilar haqidagi adabiyotlarni o'qish kabi bolalar bilan ishslash usullari , o'quvchilar musiqaviy faoliyatida ota-onalarning bevosa ishtirok etishi nazardautiladi .

Shuning uchun to'garak rahbari eng avvalo har bir o'quvchi oilasining ma'nnaviy muhitini va madaniy darajasini o'rganishi , ota-onalar, oiladagi katta yoshli kishilarning musiqa san'atiga bo'lgan qiziqishlarini va ularni o`z farzandlarining musiqa mashg`ulotlariga bo'lgan munosabatlarini aniqlash zarur .

Shu maqsadda to`garak rahbari o'quvchilarning ota-onalari uchun ma'lumot olish varaqasi (anketa) tayyorlashi va bu varaqaga ularning musiqa san'ati sohasidagi bilimlariga, badiiy asarlarni tushunish darjasasi va musiqaning bola shaxsini shakllantirishdagi ahamiyati, musiqa darsi va sinfdan tashqari musiqa

mashg'ulotlariga munosabati , o`z farzandlari bilan birga necha marotaba teatr va konsert zallariga borganliklari , ularni musiqaviy fonetika mazmuniga, radio eshittirishlarni tinglash, teleko'rsatuvlarni tomosha qilishlariga doir va boshqa shu kabi savollarni kiritish mumkin .

Bunday ma'lumotlar har bir aniq xollarda ota-onalari bilan yakka tartibda olib boriladigan metodik ishlarni biror maqsadga qaratilganligi haqida va shuningdek , oilaning o'quvchilar musiqaviy tarbiyasini tashkil etishdagi mavjud sharoit va yordami haqidagi xulosalar chiqarish imkonini beradi.

O`quv-tarbiyaviy ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish sharoitlaridan biri o'quvchilar musiqaviy o'zlashtirishming ilmiy asoslangan belgilarini aniqlash hisoblanadi. Keyingi yillarda pedagogik adabiyotlarda bolalar musiqaviy o'zlashtirish darajasini aniqlash usuliga alohida e'tibor berildi.

Shu tufayli dars va sinfdan tashqari musiqaviy mashg"ulotlardagi ta'lim-tarbiya jarayonida ma'lum va ta'sirchan ko'rsatgich belgilarini aniqlash zarurati tug'iladi. Musiqa to'garagi mashg'ulotining samaradorligini oshirish ko'rsatgichlarini aniqlash pedagogika fanining ilg'or usullaridan bolib, o'quvchilarning ahloqiy-estetik sifatlarini, ahloqiy-hissiy bilimlarini o'rganish hamda musiqaviy-badiiy faoliyatining hamohang xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Bu usullardan foydalanishda quyidagi talablarga amal qilish kerak :

1. O`quvchilar tayyorgarligining barcha belgilarini, haqiqiy bilimlari , maxsus malakalari, bilish faoliyatlarini haqida ma`lumotlar olish;
2. Har bir usulda beriladigan ma`lumotlarning doimiyligini ta'minlash ;
3. Tayyorgarlikning u yoki bu jihatlari haqida ishonchli ma`lumotlar beruvchi usullarni qo`llash va boshqalar.

Aniqlash usullari yordamida o'quvchining oilaviy-madaniy-ma'rifiy sharoiti, yodda saqlash qobiliyati, musiqani chuqur tushina olishi, uni taxlil qilish malakasi , ijobjiy sifatlarga havas , nojoiz xatti-harakatlarga nafrat kabi ko'plab sifatlari aniqlab olinadi. Ma`lumot olish varaqasi natijasidan kelib chiqib , tarbiyaviy maqsad, uni amalga oshirish uslub va yo`llari belgilanadi. To'garak qatnashchilari oilasidagi katta yoshdagi kishilarning musiqa mashg'ulotlariga bo`lgan

munosabatlarini aniqlash anketasi. Maktab bilan oilaning hamkorligidagi harakati ota-onalarini musiqaviy-ma'rifiy yo`naltirishga va uy sharoitida bolalar musiqa tarbiyasini tashkil etishga qaratilgan maxsus tushuntirish suhbatlarini o`tkazishni talab qiladi .

Musiqa asarlari bilan tanishtirish uchun tavsiya qilingan repertuarlar, musiqali ertaklar, O`zbek va boshqa xalqlar klassiklari, xalq ijod yo`li namunalari, turli magnit hamda disk yozuvlari , hafta davomida olinadigan ommaviy axborot vositalarida bo`ladigan qiziqarli musiqali ko`rsatuvarlar va eshittirishlar ota-onalar uchun foydali axborot bo`lib xizmat qiladi. To'garak rahbarining fonatekaga ega bo`lishi maqsadga muvofiqdir . Chunki, bu fonatekalardagi magnet yozuvlar hamda disklar oila davrasida bolalar bilan ishlash maqsadlariga hizmat qiladi. Boshlang`ich sinf o'quvchllari uchun o'quv yili ohirida o`quvchilar va ota-onalar ishtirokida musiqa bayramini o`tkazish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ota-onalarga bolalarning musiqaga bo`lgan qiziqishlarini orttiruvchi bir qator uy topshiriqlarini taklif etishni maslahat berish mumkin . Masalan: tinglangan yangi musiqa asari haqidagi taassurotlarni hisobga olish uchun birgalikda kundalik joriy qilish. Birinchi sinfda bunday yozuvlarni ota-onalar yozib beradilar. Keyingi sinflarda bolalar mustaqil bajara boshlaydilar. O`qituvchi, to'garak rahbari bilan ota-onalarning birgalikdagi harakati musiqa tarbiyasi metodikasi yuzasidan oilada o'quvchilar badiiy idrok qilish madaniyatini shakllantirish va ularni qurshab turgan musiqaviy hayot voqealariga nisbatan hissiy anglash munosabatlarini rivojlantirishga harakat qiladi.

2.2 Xor to`garagi tashkil etish va uning ahamiyati

Estrada to'garagi qatnashchilarning umumiyligi dunyoqarashlarini kengaytirishga, jamoa bo'lib ijodiy mehnat qilishga, ko'pchilik mas'uliyatini his qilishga va ularda ahloqiy - estetik, milliy - g'oyaviy tarbiyani tarkib toptirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Estrada san'ati ommani jamoaviy ruhda tarbiyalash bilan birga, o'quvchilarni xalq qo'shiqlari ijod yo`li durdonalari va chet el klassik vokal - estrada asarlari namunalari bilan tanishtiradi, ularning ma'naviy dunyosini boyitadi. Estrada shunday bir san'atki, unda adabiy va musiqiy ijodiyot o'zaro uyg'unlashib, yaxlit badiiy obraz yaratiladi.

Bu san'at doimo xalq qo'shiqchiligi ijod yo`li bilan bog'liq bo'lib, milliy musiqa madaniyatining shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o'ynab kelgan. Ko'pchilik bo'lib qo'shiq aytish deyarli hamma xalqlarning mehnat faoliyati, an'anaviy marosimlari, qolaversa , butun turmush hayoli bilan doimo bog'liq bo'lib kelgan .

Ma'lumki, an'anaviy marosim qo'shiqlari, u yoki bu ma'rosim munosabati bilan xalq tomonidan to'qilgan, xor bo`lib ijro etilgan. O'rta Osiyoda, jumladan o'zbek xalqi o'z professional xor san'atiga ega bo`lmasada, qadim zamonlardan beri jamoa bolib qo'shiq aytish an'analariga ega bo`lgan, xalq ijrochilik san'atida aralash erkaklar va ayollar xorlari bo`lmasada, alohida erkaklar, ayollar va bolalar tomonidan qo'shiq aytish an`analari bo`lgan . Masalan: turli mavsumiy sayrlarda, diniy marosimlarda, ramazon oyida bolalarning qo'shiq aytishi yoki kattalar zikr tutishi, marsiya qo'shiqlarini aytish ham jamoa ijrosining bir turidir.

Shuningdek , bolalar tomonidan « Boychechak », « Laylak keldi», «Oftob chiqdi» kabi dunyoviy mazmundagi xalq qo'shiqlari aytilganda ham jamoa ijro shaklini ko`rish mumkin . O'zbekistonda musiqa va xor badiiy havaskorligi asosan yigirmanchi yillardan boshlab rivojlnana bordi .

Hususan shu yillarda o'quvchi va yoshlar o'rtasida va o'quv yurtlarida musiqa havaskorligi keng tarqaldi. Hozirga kelib estrada ijrochiligi xususan, bolalar

estrada qo'shiqchiligi keng tarqalgan. Bu san'at turi bolalar xor jamoalarining chiqishlarida, ya'ni yurtimizda o'tkazilayotgan katta bayram tantanalaridagi chiqishlarida, har - xil bolalar va o'smirlar bayram va festivallaridagi jamoalarning chiqishlarida, har -xil tanlovlardagi chiqishlarida namoyon bo`ladi.

Bolalar estradasi boshlang`ich va o'rta sinf o'quvchilaridan tashkil qilinadi. Uning tarkibida asosan diskant va alt ovozlari mayjud. Har qanday xor ma'lum ovoz guruhlaridan tashkil topgan bo`ladi. Bu guruhlar esa partiyalar deyiladi.

Xor partiyalari xonandalar ovozining ohangdorlik (tembr) harakteriga va diapazoniga qarab tuziladi . Bolalar xori ikki ovoz partiyasidan tashkil topadi :

1. Diskant-bolalarning yuqori ovozi;
2. Alt - bolalarning pastki ovozi hisoblanadi. Bolalar xori quyidagi ko'rinishlarda bo'ladi:

- Bir ovozli bolalar xorida diskant va alt unisonda kuylaydilar.
- Ikki ovozli bolalar xori diskant va alt ovoz partiyalaridan iborat.
- Uch ovozli bolalar xorida ovoz partiyalaridan birining ikki ovozga bo'linishi, ya'ni : diskant 1-2 va alt yoki, diskant va alt 1 - 2 bo'ladi.

To`rt ovozli bolalar xori esa har ikkala partyaning ikkitadan ovozga bo'linishidan iborat: diskant 1 - 2 va alt 1 - 2 .

Bolalar xorining umumiyligi va ishchi diapazoni sol kichik oktavadan sol ikkinchi oktavagacha. Ovoz diapazonining ko'proq ishlatiladigan qismiga ishchi diapazon deyiladi . Ishchi diapazon esa umumiysidan qisqaroq bo'ladi. Bolalar va o'smirlar ovozining ishchi diapazoni esa do birinchi oktavadan re ikkinchi oktavagachadir.

Yengil tovush hosil bo'limguncha barcha mashqlar sekin tempda kuylanadi . Mashqlarni kuylashda unli tovushlarning yorqinligiga ,undosh tovushlarning aniqligiga va jarangdorligiga erishish zarur.

Nutq apparati: til, lab, tomoq , ovoz rezonatori va boshqa vositalar adabiy til fonetikasi talablariga to'liq javob bermog'i darkor. Kuylashni to'g'ri tashkil etishda nafas ustida ishslash muhim ahamiyatga ega . Nafas olishda gavdani to'g'ri ,elkani

esa zo'riqtirmasdan tekis tutib , nafasni esa xotirjam va tejamli ishlatishga o'rgatish lozim . Nafas olishning ikki turi mavjud :

1. Aralash pastki qovurg'a-diafragma usulida nafas olish .
2. Zanjir yoki ulama nafas olish .

Pastki qovurg'a-diafragma usulida nafas olish.

Bu usul xonandalarga oldin tushuntirilib, keyin ko'rsatib berilishi kerak.

Bunday nafas olishda pastki qovurg'alar kengayadi. Nafas olishda kiftlar va ko`krak qafasi ko'tarilmasligi kerak. Ashulachilarda nafas pastga -diafragmaga olinib , qorinning pastki qismi harakatda bo`ladi.

Nafas og`iz va burundan bir vaqtida olinadi. Nafas olishni o'rganish individual mashg'ulot jarayonida yaxshi natija beradi . Qo'llarni biqinga qo'ygan holda nafas olish kerak .

Nafas olishni kuzatish uchun qo'llarni qovurg'alar bo'ylab pastga, yon tomonga yurita berish va bunda qorin bo'shlig'ining oldinroqqa chiqishini, qovurg'alarning yon tomonga kengayishini tuzatish mumkin . Nafasni rahbarning qo'l ishorasi bilan olib, bir tekis , shoshilmasdan chiqarishni ham o'rganish kerak .

Nafas asarning tempiga, jumlalarning katta - kichikligiga qarab bir maromda tez , yengil , tekis , chuqur olinadi . Demak , nafas olishda gavda , bo'yinning to`g`ri erkin holatda bo`lishiga, nafasning ko'tarilmasligiga va nafasning diafragmaga olinishiga erishish zarur.

Nafas tejam bilan sarflanishi kerak . Qo'shiq aytganda haddan tashqari ko'p nafas olish mumkin emas .

Zanjir yoki ulama nafas olish usulu.

Zanjir usuli ayrim polifonik xor asarlarida yoki cho'zib turiladigan tonika va dominanta organ punktlarida uzoq muddatgacha nafas olish mumkin bo'lмаган paytlarda qo'llaniladi. Ma'lumki, asarning boshidan oxirigacha bir nafas bilan qo'shiq aytib bo'lmaydi. Ko'p ovozli katta asarlar ijro etishda, kuy cho'zilib qolmasligi uchun xonandalar birdaniga bir vaqtida emas , balki navbatma - navbat nafas oladilar.

Ya'ni , bir xonanda nafas olganda , yonidagi ikkinchi xonanda ijroni cho'zishni davom ettiradi . Bu xonanda nafasni rostlagach , u boshqalardan ajralmagan holda ijro partiyasiga qo'shiladi. Natijada kuy uzlusiz taralaveradi. Bu usul zanjir yoki ulama nafas olish deyiladi.

Yuqori sinf o'quvchilariga ovoz apparatining tuzilishi , ish faoliyati , ovozni parvarish qilish usullari tushuntirilmog'i zarur. Yuqori sinf o'quvchilarida ovoz yetarlicha sayqal topmagan bo'ladi. Shuning uchun ovozni zo'riqtirmasdan , oqilona ishlatish , kuylash tartibiga qat'iy rioya qilish kerak .

Bu tartib quyidagicha:

Mashg'ulot haftada ikki marotaba o'tkazilib boriladi va yigirma - o'ttiz daqiqadan ovozga dam berib turiladi . Mashg'ulotlar belgilangan vaqtda boshlanmog'i va o'quvchilarni mashg'ulot boshlanmasdan besh-o'n daqiqa avval o'z o'rinalrida bo'lishiga odatlantirmoq lozim .

Qatnashchillarni qo'shiq aytishga tayyorlash.

To'garak qatnashchilarini qo'shiq aytishga tayyorlash jarayonida qilinadigan ishlar ham ovoz sozlash tarbiyasi turkumiga kiradi . Ma'lumki, har bir mashg'ulot xonandalarning ovozlarini qo'shiq aytishga tayyorlash va ohang eshitish qobiliyatlarini ko'zda tutuvchi mashqlarni bajarishdan boshlanadi.

Bu mashqlar 10-15 daqiqa va undan ko'p davom etadi. Ovozni qo'shiq aytishga tayyorlash mashqlari ma'lum tartibda o'tkazilib , ovozni to'g'ri hosil qilishga , to'g'ri nafas olishga , yaxshi ansambl va jarangdorlikka erishiladi . Natijada xonandalarning ovoz imkoniyatlari mustahkamlanadi. Xonandalarni qo'shiq aytishga tayyorlashning turli uslublari mavjud:

- mashqlarni butun guruh yoki alohida ovoz turlari bo'yicha kichik guruhlar bilan ishlash;
- ma'lum unli tovushlar , bo'g'inlar va so'zlar yordamida ish olib borish;
- turli tovush yo'nalishlarida (legato , nonlegato ,stakkato , mardento) uslubida ish olib borish;
- turli dinamik (tovush kuchi) sur'at usullarida ish olib borish;

- ayrim xalq qo'shiqlari bo`laklaridan foydalanib ishlash;
- diapazonning ma'lum qismida (ma'lum registrda) kengaytirib ish olib borish;

Ovozni kuylashga tayyorlash mashqlari oddiydan murakkabgacha bo`lgan tartibda olib boriladi.

Qo'shiq o`rgatish yo'llari.

Suhbat . Qo'shiq o`rgatishda bir necha tashkiliy - amaliy usullar mavjud bo`lib , ulardan biri suhbatdir . Unda qo'shiqning badiiy mazmuni, muallifi va yaratilish tarixi , ilgari surilgan g'oya , qo'shiq kuyining harakteri, ijtimoiy -siyosiy mohiyati hamda ahloqiy - estetik tarbiyaviy ahamiyati o'quvchilarga tushuntiriladi.

Bunday suhbat to'garak rahbari tomonidan , qo'shiq o`rgatishdan avval yoki keyin amalga oshiriladi. Suhbat nihoyatda qisqa va qiziqarli bo'lishi kerak . Mashq jarayoni qo'shiq matnini yodlash bilan chegaralanmaydi . Muhimi, qo'shiqning ichki mazmunini har bir o'quvchining ongi va qalbiga chuqur singdirishi zarur. Qo'shiq matnini o`rgatish .

Estrada to'garagida qo'shiq matnini o`rgatish o'ziga hos jarayon bo`lib, avvalo qatnashchilari qo'shiqlar matni bilan tanishishlari , unda uchraydigan ba'zi lug'aviy so'zlar uchun maxsus daftar tutishlari maqsadga muvofiqdir. To'garak rahbari qo'shiq matnini avvaldan bir necha nusxada tayyorlab, (agar to`garak ishtirokchilari musiqa savodidan ma'lumotli bo`lsa, jamoada saylangan kutubxonachi qo'shiq matnini yoki nota nusxalarini ko'paytirib, hamma qatnashchilarga tarqatadi) to'garak qatnashchilariga ularshadi. Buning qulay tomoni shundaki, matnni yodlash uchun mashg'ulotdan so'ng uyga olib ketish mumkin .

Bundan tashqari videoproektor orqali ham ekranda namoyish etsa bo`ladi . To'garak rahbari matnda uchraydigan qiyin so'z va iboralarni doskaga yozib , uning ma'nosini va ahamiyatini tushuntirib beradi. Qo'shiq matnini o'zlashtirish darajasi uning oson yoki murakkabligiga bog'liq .

Agar asar xalq qo'shiqlaridan iborat bolsa yoki shu kabi sodda, tushunarli tilda yozilgan bo`lsa, u holda bir yo`la asarning kuyi bilan o'rgatiladi. Agar

murakkabroq bo`lsa, to'garak rahbari yordamida so'ng qatnashchilar o'zлari 3-4 marotaba aniq talaffuz bilan ta'sirli qilib o'qib chiqiladi .

Matn mazmunini tushunib , to'g'ri his etilganda undagi talaffuz qilish qiyin bo'lgan so'zlarni bir necha marotaba takrorlab, so'ng kuyini o'rgatish mumkin. Qo`shiq kuyini o'rgatish . Qo'shiq o'rganishda avvalo rahbar va qatnashchilarining faollik darajasi ishning unumli bo`lishini ta'minlaydi.

Bunda to'garak rahbari kuyni yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi , uning badiiy mazmunini kuylash uchun murakkab bo'lgan jumla yoki taktlarning ahloqiy - estetik hamda tarbiyaviy ahamiyatini aniq belgilab olishi lozim. To'garak rahbari kuyni biron bir cholg'uda ijro etadi voki qo'shiq qilib kuylab beradi .

Qo'shiq kuyini taktlar , tarkiblar bo'yicha o'rgatib borish ancha yaxshi natija beradi. Chunki, xalq qo'shiqlari hamda xor asarlarida uchraydigan xususiy , vokal, matnli, ritmik , lad - tonal murakkabliklari turli qochirim va sayqallar, har bir jumla , takt, ba'zida har bir tovush ustida matonat bilan ishlashni talab etadi . Ikki yoki uch ovozli asarlarni o'rgatish esa har bir ovozlar ustida qayta - qayta ishlashni talab etadi . Bunda asosan ohangi qiyinroq bo'lgan ovoz ustida birinchi bo`lib va ko'proq ishlashga to'g'ri keladi. Asosiy mavzu ohangi tez quloqqa singgani uchun uning ustida ishlashni keyinroq boshlanadi.

Estrada jamoasiga ikki ovozli hamda uch ovozli asarlardan o'rgatish bir oz qiyinchilik tug'dirsada, buning natijasida o'quvchilarda garmonik eshitish va kuylash qobiliyati rivojlanadi, hamohanglikni xis qila boradi, ularning estetik didini o'stiradi , bir - birini eshitib kuylash hamda hurmat qilishga o'rgatadi.

Badiiy ijro ustida ishlash .

Badiiy ijro ustida ishlash xor - vokal qatnashchilarining kasbiy mahoratini oshirishda yordam beruvchi tarbiyaviy ishlami amalga oshirishda katta ahamiyatiga ega . Asarning badiiy ijrosi, ya'ni unga sayqal berish, aniq intonatsion o`zlashtirish, tovush harakteri, ravshan diktsiya , jumlalarini aniqlash , umuman muallif g'oyasini ochib berish bilan bog`liq bo`lib ,bu ishning yakuni , uni yetarli darajada hissiyot bilan ijro etishdan iborat bo`lmog`i kerak.

To'garak qatnashchilarini tanlash.

Estrada to'garagiga avvalo yaxshi ovozli, musiqiy qobiliyatli, qo'shiq san'atini jon dilidan sevadigan quyi va yuqori sinf o'quvchilari jalb etiladi. Ularni tanlashda varaqalar, suxbatlar va uchrashuvlar kabi turli usullardan foydalaniladi. Ularning bu janrga qiziqishlari, yosh xususiyatlari, ovoz imkoniyatlari, ta'sirchanligi, xalq qo'shiqlariga bo`lgan qiziqishi, kuylashga ishtiyoqi, o'zbek adabi yo`lini sevishi va tushunishi kabilar e'tiborga olinishi lozim.

To`garak raxbari o'quvchilar ovozining o'ziga xos fiziologik xususiyatlarini to'g'ri his etishi zarur. Chunki, amalda yuqori sinf o'quvchilarida, o'g'il bolalarda tanglayning tez o'sishi tufayli ba'zida ovozning me'yordagi holati buzilib, kattalar ovoziga o'xshab, yo'gonlashib, do'rillab qolishi tabiiy.

Bu davr ovoz shakllanishi uchun ancha mas'uliyatli bo`lganligi sababli mashg'ulotlar o`ta ehtiyyotkorlik bilan olib borilishi kerak. O'quvchi imkoniyatiga ko`ra quyi ovozlarda kuylab turishi yoki vaqtincha kuylamasdan turishi ham mumkin. Bu sharoitda o'quvchilar vrachning nazoratida bo`lishi kerak.

Qadimdan Sharq va G'arb madaniyati bir-biriga qarama-qarshi holda kurashib, rivojlanib kelmoqda. Sharqning G'arbdan ustunlik tomoni shundaki, Sharqda ta'lim va tarbiya masalasiga birdek e'tibor qaratib kelinadi. G'arbdan asosan barcha diqqat e'tibor ta'limga qaratilgan. "XXI asr vabosi" deb nomolgan va butun dunyoga katta xavf solib turgan ommaviy madaniyat o'zining "girdobi"ga asosan millati, madaniyati, urf-odati, san'ati, milliy estetik tarbiyasidan yiroqroqda bo`lgan tajribasiz, o'quvsiz yoshlarni tortib bormoqda. Dunyoning shiddat bilan rivojlanib, axborot uzatish jadallashi, uyali telefon orqali internet tarmoqlariga ulanish, yaroqsiz va keraksiz ma'lumotlarni olish va jo'natish o'sib kelayotgan yoshlarning ongiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmasdan qolmayapti.

Bugungi zamonaviy texnologiyalarning jadal rivojlanib borishi jarayonida yoshlarni ommaviy madaniyatga ko'r-ko'rona taqlit qilib borishi, ta'lim va tarbiya masalasiga harqachongidan ham jiddiyroq e'tibor qaratishni taqozo etmoqda. Ustida chet el bayroqlari yoki turli yarim-yalong'och qizlar sura'ti tushirilgan kiyimlarni kiyib, qulog'ida naushnik taqib, shovqinli tovushlardan iborat bo`lgan ritmlarni "kuy-ohang" sifatida qabul qilayotgan yoshlarimizni ko'rib, ko'rmaslikka

olish nohaqlikdir. Bunday yengil, shovqinli ritmik tovushlar yoshlar ongi va tafakkurini sayozlashtirib, kichik qolibga solib qo'yadi. Bu esa ertaga ularni turli xalqimiz madaniyati va ma'naviyatiga xos bo'limgan oqimlar ta'siriga oson tushib qolishiga olib kelishi mumkin.

Maktabda musiqa o'qituvchisi sifatida faoliyat yuritayotgan har bir o'qituvchi o'quvchilarni musiqa san'ati orqali tarbiyalash jarayonida milliy musiqaga alohida e'tibor qaratishi lozim. Chunki milliy musiqa san'atimizning mazmunan rang-barangligi: allayu-qo'shiq, yalla, termayu- lapar, yor-yoru-o'lan, katta ashulayu-maqom qaysi bir janrni u o'zining dilbar ogangi, sho'x usullari nolayu serjilo qochirmalari bilan o'zbekning tabiatini, o'zgaga o'xshamas udum va urf-odatlarini musiqiy ohanglar orqali tarannum etadi va har bir o'quvchi yosh uni tushunadi, his hayajon bilan idrok etish va undan qalb to'la zavq-shavq olishi tabiiy holdir.

O'qituvchi boshlang'ich sinflarda ta'lim va tarbiya birligiga erishmoqchi ekan, shuni alohida nazarda tutmog'I lozimki bu tarbiyaning muvaffaqiyati quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni ta'limoti orqali amalga oshirib borishimumkin. Ular quyidagilardir:

- har bir darsning estetik nuqtai nazardan aniq maqsadga qaratilgan bo'lishi;
- dars uchun musiqiy materiallarni, o'rgatish metodlarini, uslub va vositalarni to'g'ri tanlay olish;
- o'qituvchi tomonidan har bir sinf, har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlarini, musiqiy qobiliyatlarini, iじro va idrok imkoniyatlarini hisobga olishi;
- o'quvchilarda musiqiy estetik madaniyatni shakllantirishga qaratilgan mantiqiy, maqsadga muvofiqlik uzlusizlikning ta'minlangan bo'lishligi;
- musiqiy estetik tarbiya jarayonida o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning hissiy, ijodiy va ahloqiy faoliyatlarining mutanosibligi ta'minlangan bo'lishligi.

Musiqiy tarbiyada ta’lim bilan tarbiyani mushtarak bo’lishligi ta’limning ilmiy ongli, ko’rgazmali, tushunarli, o’zlashtirilgan bilimlarni mustahkam bo’lishi kabi tamoyillarga jiddiy amal qilgan holda olib borilishiga erishish lozim.

Musiqqa darslarida o’qituvchi o’z oldiga o’quvchilarni musiqi yestetik madaniyatlarini shakllantirishni maqsad qilib qo’ysa uholda quyidagi asosiy ko’rsatkichlar provard natija ekanligini yodda tutmog’I lozim:

1.O’quvchilarda musiqqa darsilariga nisbatan qiziqish va havas tobora orta borishi.

2.Sinf va sinfdan tashqari musiqqa mashg’ulotlari jarayonida o’quvchilarnining ijodiy faolligini va tashabbusi orta borishi.

3. Qo’shiqlarni xush ohang, musiqani diqqat va ishtiyoq bilan tinglash, asarlardan xushsozlik, xushovozlik va undan go’zallikni anglay olishni, unga o’z munosabatini bildira olish malakalarini shakllantirib borishi.

4. Musiqiy estetik faoliyat uchun zarur bo’lgan bilim malaka va ko’nikmalarni o’zlashtirgan bo’lishi.

5. O’quvchilarda musiqqa san’ati ta’sirida go’zallikka intilish, rostgo’ylik, do’stlikni qadrlash kabi axloqiy estetik tushunchalarni tarkib topa borishi. Darsda o’zini tuta bilishi, muomala, kiyinish kabi estetik madaniyatning birqator sifatlarini shakllantirib borishi.

Gap musiqada, ta’lim va tarbiya haqida ketar ekan o’quvchi yoshlarda eng avvalo sog’lom didni shakllantirib borish e’tiborda bo’lishi kerak.

Yuksak badiiy didni tarbiyalashda san’atning hamma turlari muhim va ularning har biri o’z xususiyati va imkoniyatiga ega. Mamlakatimiz mакtablarida estetik tarbiyani amalga oshirish, o’quvchilarda yuksak estetik badiiy didni voyaga yetkazish uchun zaruriy zamin xozirlab berishning, yoshlarga san’at asarlarining estetik mohiyatini singdirishning muhim tarmog’idir. Shu munoasabat bilan maktabda musiqqa tarbiyasini amalga oshirishda o’quvchilarning musiqaviy ma’lumotlariga alohida e’tibor berish, ularni dastur talablariga muvofiq musiqaviy bilim bilan qurollantirish. Musiqqa haqida bilim – ma’lumotlarini chuqr, puxta o’zlashtirishga erishisheng muhim vazifalardandir.

Badiiy did tarbiyasining asosi ham mакtabda, dars jarayoni, o'quv mashg'ulotlari vaqtida vujudga keladi. Xo'sh xozirgi maktablarimizda o'quvchilarning badiiy didlari biz hohlagandek shakllanayotganmikan? Savol tariqasida shularni aniqlash mumkinki ko'pchilik o'quvchilarimizda g'arb musiqasiga bo'lган qiziqish tobora ortib bormoqda, ularni mакtab dasturidagi kuy va qo'shiqlar borgan sari qiziqtirmay qo'yemoqda, hatto ulardan qanday kuy va qo'shiqlarni yoqtirasizlar deb so'ralsa, albatta g'arb davlatlaridagi hozirgi mashhur qo'shiqlarni misol tariqasida keltiradilar. Hatto qo'shiqlarni ijro etib berishni iltimos qilishadi. Ularning bu darajada g'arb davlatlari madaniyatiga ixlos qo'yishlari natijasida ularning badiiy didlari ham shunga moslashib rivojlanmoqda. Buni ba'zi o'quvchilarning tashqi ko'rinishlari ham isbotlab turibdi. Biz maktablarimizni qat'iy suratda, faqat ta'lim maktabi emas, balki estetik mакtab bo'lishiga intilamiz. O'quvchilarda estetik didni tarbiyalashda mакtabning butun hayoti barobar qatnashsada, musiqa darsining alohida ahamiyati bor. Ya'ni musiqa darsi badiiy didni tarbiyalashda ta'sirchan vositadir. Bu borada eng ma'suliyatli vazifa musiqa o'qituvchilariga topshiriladi.

Badiiy did tarbiyasini birinchi sinf musiqa darslaridanoq boshlash har bir musiqa o'qituvchisining vazifasidir. Birinchi sinfdagi dastlabki darslardanoq o'qituvchi o'quvchilarning har bir o'rganilayotgan asarni diqqat va e'tibor bilan tinglashiga, uning ifoda vositalari va mazmunini to'la idrok etishiga o'rgatishi zarurki, bu shunchalik odat tusiga kirib boradi va badiiy didni o'stirishda muhim rol o'naydi. Bundan tashqari o'qituvchi darsni badiiy did tarbiyasining quyidagi asosiy vositalaridan foydalangan holda olib borishi kerak.

- qiziqarli repertuar to'play bilish;
- ijrochilik malakalarini tarbiyalash;
- ashulachilik malakalarini o'stirish;
- musiqa tinglash va tahlil qila bilish;
- darsdan olgan bilimlarini turli musiqa to'garaklarida takomillashtirish.

Vokal va estarda to'garak jarayonidagi asosiy rejimi.

Taniqli bastakor Dilorom Omonullaeva 2007 yilda nashr ettirgan “Estrada xonandaligi” deb nomlangan musiqa va san’at oliy ta’lim muassasalari talabalariga mo’ljallangan o’quv qo’llanmada vokal va estrada xonandasining ovoz mashqlari va ular ustida ishslash borasida qimmatli ma’lumot larni keltirib o’tgan. Jumladan mazkur ma’ruza matnida ushbu qo’llanmadan keng foydalanildi. Estrada xonandaligi to’garagi sinfida dars vokal mashqlaridan boshlanadi. Vokal mashqlari estrada xonandasini tarbiyasida muhim o’rin tutadi, binobarin, u talabaning vokal-texnik malakalari ko’nikmalarini hosil qilish va rivojlanishida katta rol o’ynaydi.

To’garak darslarining umumiy vaqt 40-45 daqiqa bo’lgan tarzda, (haftada 3 marta) vokal mashqlariga odatda 15-20 daqiqa vaqt ajratiladi. Amaliy mashg’ulotlar jarayonida har bir talaba (o’quvchi)ga individual ravishda yondoshish talab etiladi.

Mashqlarni tanlaganda talabaning musiqiy qobiliyati va vokal tayyorgarligi, ovoz diapazoni va ovoz apparatidagi nuqsonlari hisobgaolinishi muhimdir.

Dastlabki darslardan boshlab ustoz yosh xonandaning ijro holatidagi qomatiga alohida e’tibor berishi lozimdir. Bunda xonanda qomatini tekis, boshini esa tik tutib, erkin nafas olib, oyoqlarga bardam tayanib kuylashi lozim bo’ladi.

Vokal mashqlarini diapazonning o’rtalari (markaziy) qismidan boshlash lozimdir. Diapazonning pastki va ayniqsa, yuqori tovushlarini asta-sekinlik va ehtiyyotkorlik bilan kengaytirish maslahat beriladi.

Mashg’ulotlarning boshlang’ich davrida ovozni toliqtirmaslik lozim. Ovoz mushaklari toliqqanda o’quvchiga 3-5 daqiqa dam berilib, suhbat o’tkaziladi. Suhbat davrida bajarilgan ishtahlil etiladi, uning yutuq va kamchiliklari aniqlanadi, yangi vazifalar belgilanadi.

Dastlabki darslarda talaba xotirasida tez muhrlanib qoladigan oddiy, qisqa mashqlar kuylanadi. Keyinchalik, oddiy mashqlar o’zlashtirilgandan so’ng, murakkab mashqlarga kirishiladi. Birinchi mashqlar unli tovushlarni vakallashtirishga qaratilishi lozim. Tajribalar shuni ko’rsatdiki, unli tovushlar ichida xonandaning o’sishi uchun eng foydalisi – “A” va “I” tovushlardir. Ushbu tovushlar darslarda to’g’ri o’zlashtirilsa, qolgan “E”, “O”, “U” tovushlari ancha

oson kuyylanadi. Zero, ular unli tovushlarda ovozning tiniqligi, intonatsiyaning sofligi, registrlarning raxonligi, diapazonning kengayishi, ovoz mushaklarining erkin ishlatilishi va boshqa vokal malakalarini o'zlashtirishda muhim rol o'yndaydi.

Ovoz mashqlari va ularning asosiy vazifalari

1. Kuylashda nafasni vocal ixtisosiga mos darajada olish;
2. Kuylashda “artikulyatsiyani” to'g'ri ishlatish;
3. Tomoq (ovoz) mushaklarini rivojlantirish;
4. Sof intonatsiyaga erishish;
5. Ovoz diapazonini (doirasini) kengaytirish;
6. Barcha kuylash texnikalari: kuychanlik (kantilena), stakkato, nonlegato, tayanchli tovush, falset, tovush filirovkasi, ovoz dinamikasi (forte, piano) niegallahsh;
7. Estrada xonandaligi uslubidagi barcha texnik yo'naliishlarini egallahsh.

Ijrochi kuylash jarayonida mashqni formal tarzda qaytarmasdan, balki ongli va ijodiy tarzda his etib kuylashga yondoshishi shart. Bu uchun har bir mashqni talabaga kuylashni tavsiya etishda uni nafaqat kuylab ko'rsatish, balki uning asosiy maqsadini mufassil tushuntirib berish lozim. Shunda talaba ongli ravishda ovozini tug'ri yo'naltiradi, hamda fonetik va texnik qiyinchiliklarni onson yengib o'tadi.

Eng avvalo ovozni erkin va to'liq chiqishini diapazonning o'rta qismida yangratishga erishish lozim. Shundan so'ng diapazoning yuqori tovushlarini kuylashga o'tish mumkin.

Ish jarayonida ustozning idrokini hoyatda xushyor bo'lishi, tomoq siqilishi, artikulyatsiyaning noto'g'ri pozitsiyada ekanligi va xususan ovoz toliqishini o'z vaqtida payqo bolib zarur choralar ko'rishi shart. Dars jarayonida talabada vocal mashqlarining barcha turlari “M” (yumuq) tovushdagi yopiq lablar bilan ochiq tarzdagi unli tovushlar hamda unli va undosh tovushlar birligida “legato”, “stakkato”, “arpedgio”, intervallar, gammalar, kichik kuylarni (popevka) kuylash va ulardan tegishli malakalar va ko'nikmalar shakllanishi lozim.

Har bir qo'shiqqa alohida izoh berishdan oldin, umumiyl uslubiy ijo masalalariga to'xtalib o'tish lozim.

Birinchi o'rinda qo'shiqning she'riy matn mazmunini, unda ifodalangan obrazlarni ijrochi-talabalar yaxshi tushunib olishi zarur. Har bir qo'shiq ma'lum bir kompozitsion tuzilishga ega. Bu kompozitson tuzilish she'riy mazmun bilan bog'langan bo'lib, ko'p qo'shiqlarning shakli ikki qisqli, ya'ni "bandli" ("kuplet") – "naqarotli" shaklda yozilgan. Naqarotda qo'shiqning asosiy g'oyasi muxtasar shaklda berilgan. "Naqarot" qo'shiqda markaziy o'rinni egallaydi, chunki, matnning asosiy g'oyasi "naqarotda" mujassamlangan.

She'rning g'oyaviy mazmuni musiqiy ohang tuzilishida ifodalangan. Musiqa va matn bir-biri bilan chambarchas bog'lanib, uyg'unlashib ketgan. Ijrochi-talabaga shuni uqtirib borish lozimki, qo'shiqning ijrosida xonanda she'riy matnga alohida e'tibor berib, ijrosida badiiy obraz va psixologik holatlarni aniq ifoda etishga alohida e'tibor berish kerak. Bu albatta, ijrochidan katta vokal-texnikva artistik mahoratni talab etadi.

Ko'p yillik ijodiy va pedagogik ishfaoliyatda shu narsa kuzatildiki, ayrim ijrochi-talabalar qo'shiqning mazmunini to'laqonli tushunib yetmasdan, uni butun vujudiga singdirmasdan, unda tasvirlangan badiiy obrazni tushunmasdan, ijroni maromiga yetkazmasdan, havaskorona ijroetadilar. Tajribali ustozlar hamisha ta'kidlashganidek, hozirda ham birinchi o'rinda yaxshi talaffuzga, so'zlarni oxirgi harflarigacha aniq va to'g'ri ifodalab, ijroni sekin-asta badiiy yuksak darajada bajara olish mahoratini shakllantira borishga alohida e'tibor berish shart.

XULOSA

4

Yosh avlod o'qib bilimli bo'lishi, mehnat qilib jamiyatimizga foydasi tegishi, shuningdek madaniy va farovon yashashi ham kerak. Bunga faqat tarix va matematikani o'rganish bilangina erishish mumkin emas. Negaki kelajak kishisini kamol toptirishda musiqaning, musiqaga oid bilimlarining ham o'z o'rni va muayyan roli bor. Maktab va sinfdan tashqari ishlarda musiqa ta'limi va tarbiyasi bo'yicha olib borilayotgan ishlarni ilmiy jihatdan taxlil qilib to'g`ri xulosalar chiqarish shu ishlardagi kamchiliklarni bartaraf etishning dastlabki va asosiy omilidir.

Musiqa ta'limi va tarbiyasi samaradorligini oshirishda maktab va sinfdan tashqari ishlarning shu sohadagi faoliyatini takomillashtirishga erishish zarur. Buning uchun milliy istiqlol ruxi, milliy qadriyatlarimiz, milliy urf-odatlarimiz asosida yangi-yangi musiqiy repertuarlar yaratish, musiqani, musiqiy ta'lim-tarbiyani o'quvchilarga o'rgatishda yangi pedagogik texnologiya vositalaridan keng foydalanish, ashula darslarining sifatini yaxshilash, musiqa o'qituvchilarning mavqeini oshirish, ularning yaxshi ishlarini ommalashtirish hal qiluvchi rol o'yinaydi.

O'z kasbiga qiziqqan kishi albatta yangilikka intiladi, o'rganadi, muntazam ravishda izlanadi. Kasbdoshlarimiz orasida bundaylar juda ko'p. Umuman olganda davlatimiz, maktab ma'muriyati va ota-onalar biz musiqa fani o'qituvchilari va to'garak rahbarlariga shunday ma'suliyatli ishni ishonib topshirar ekanlar, ishonchni oqlash uchun musiqa san'atining bundan keyingi taraqqiy yo`liga mustahkam zamin yaratib berishda barchamiz o'z kasbiy sifatlarimizni ishga solishimiz zaruratdir.

Sababi shuki, o'qituvchi o'z o'quvchisiga har jihatdan ibrat bo'la olsagina, o'quvchi ham uning izidan bormog'i tayin albatta. Maqsadimiz mushtarakka ya'ni ostonamizga qadam bosib kelgan har bir yosh avlodni chuqur bilimlar sari yo'naltirish. Nafosat tarbiyasining vositalardan eng muhimmi san'atdir. San'atning barcha tur va janrlari o'ziga xos ta'sir kuchiga ega.

Yosh o'sa borgani sayin bolada san'atning u yoki bu turiga qiziqish o'zgarib turadi . San'atning eng ta'sirchan turlaridan biri xilma-xil musiqadir . Bola hali yozish , o'qish va chizishni bilmagan paytda ham musiqaning sehrli to'lqinini qabul qilishi , ulardan oziqlanishi mumkin .

Musiqaning ilk ta'siri ona allasi bilan bog'liq . Ona allasi mayin , jozibali , shirador , ta'sirchan bo'lgani uchun ham bola undan orom olib uyquga ketadi . Musiqa bolaning eshitish qobiliyatini yaxshilaydi , uning ruhiyatiga yumshoqlik , fe'l - atvoriga muloyimlik bag'ishlaydi . Haqiqiy musiqa asarlari ta'sirida ulg'aygan bola o'rtoqlari orasida ajralib turadi.

«Barchamizga ayonki, kuy-qo'shiqqa, san'atga muhabbat, musiqa madaniyati xalqimizda bolalikdan boshlab, oila sharoitida shakllanadi . Uyida dutor , doira yoki boshqa cholg'u asbobi bo'limgan , musiqaning hayotbaxsh ta'sirini o'z hayolida sezmasdan yashaydigan odamni bizning yurtimizda topish qiyin , desak , mubolag'a bo'lmaydi.

Eng muhim , bugungi kunda musiqa san'ati navqiron avlodimizning yuksak ma'naviyat ruhida kamol topishida boshqa san'at turlariga qaraganda ko'proq va kuchliroq ta'sir ko'rsatmoqda» - deydi prezidentimiz Islom Karimov o'zining «Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch » asarida.

Yana shuni takidlaydilarki , -«O'sib kelayotgan yosh avlodning ma'naviy olami va madaniy saviyasini yuksaltirish , yoshlарimizning milliy va jaxon musiqa madaniyatining mumtoz asarlari bilan birga , ularning kayfiyati va intilishlariga mos keladigan zamonaviy estrada san'ati namunalaridan keng bahramand bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, musiqiy ta'limni yanada rivojlantirish masalalari o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. »

ILOVALAR

Gullola

IL.Akbarov musiqasi,
J.Yarashev f-no uchun moslashtirgan.

45

O'rtacha

Piano

The sheet music consists of six staves of musical notation for piano. The first staff shows the treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 2/4 time signature. The second staff shows the bass clef, a key signature of one sharp (F#), and a 2/4 time signature. The subsequent four staves are identical, showing the treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 2/4 time signature. The notation includes eighth-note patterns and rests. The piano part is indicated by a brace grouping the two staves.

Kapalak

S.Boboyev musiqasi,
J.Yarashev f-no uchun moslashtirgan.

46

Shoshmasdan

Piano

The sheet music consists of six staves of musical notation for piano, arranged in two columns. The top staff shows the treble clef, a key signature of two sharps, and a 3/8 time signature. The bottom staff shows the bass clef and a key signature of two sharps. The notation includes various note values such as eighth and sixteenth notes, along with rests. The music is labeled "Shoshmasdan" and is attributed to S. Boboyev and J. Yarashev.

Laylak qor

S.Abramova musiqasi,

J.Yarashev f-no uchun moslashtirgan.

Yengil

Piano

The sheet music consists of four staves of musical notation for piano. The top two staves are for the treble clef (G-clef) staff, and the bottom two staves are for the bass clef (F-clef) staff. The music is in 2/4 time and major key. The notation includes various note values such as eighth and sixteenth notes, along with rests and dynamic markings. The first staff begins with a quarter note followed by an eighth note. The second staff begins with a quarter note followed by a sixteenth note. The third staff begins with a sixteenth note followed by a quarter note. The fourth staff begins with a quarter note followed by a sixteenth note.

Diloromning qo'shig'i

Kuychan

D.Omonullayeva musiqasi,
J.Yarashev f-no uchun moslashtirgan.

Piano

Kuychan

Do'ppi kiygan bola

N.Norxo'jayev musiqasi,
J.Yarashev f-no uchun moslashtirgan.

Sho'x

Piano

The sheet music consists of ten staves of piano music. The first staff shows a melodic line with eighth-note pairs and a harmonic bass line. This pattern repeats four times. The fifth staff introduces a new melodic idea with eighth-note pairs and sixteenth-note patterns, along with a harmonic bass line. This pattern continues through the eighth staff. The ninth staff begins with a melodic line consisting of eighth-note pairs and sixteenth-note patterns, followed by a harmonic bass line. The tenth staff concludes with a melodic line consisting of eighth-note pairs and sixteenth-note patterns, followed by a harmonic bass line. The music is in 2/4 time, major key, and features a consistent bass line throughout.

Kichkintoymiz-gijingtoymiz

K.Kenjayev musiqasi,
J.Yarashev f-no uchun moslashtirgan.

Jadal

Piano

The musical score consists of six staves of music for piano. The first staff is for the right hand (treble clef) and the second staff is for the left hand (bass clef). Both staves are in 2/4 time. The music features eighth-note patterns and occasional quarter notes. The bass staff includes several rests and a dynamic instruction 'p' (piano).

Qo`g`irchog`im

S.Abramova musiqasi,
J.Yarashev f-no uchun moslashtirgan.

Piano

The sheet music consists of five staves of musical notation for piano. The first staff is for the right hand (treble clef) and the second is for the left hand (bass clef). Both staves are in 2/4 time. The notation includes eighth and sixteenth note patterns, with some notes having stems pointing up and others down. The music is divided into measures by vertical bar lines. The piano label is positioned to the left of the first staff.

Kuz

S.Abramova musiqasi,
J.Yarashev f-no uchun moslashtirgan.

Yengil

Piano

The musical score consists of four staves of music for piano. The top staff shows a melodic line in the treble clef with eighth-note patterns. The bottom staff shows a harmonic bass line in the bass clef. The score is in 6/8 time and major key. The title 'Kuz' is at the top center, and 'Yengil' is written above the piano staff. The piano part is indicated by a brace on the left.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T.: O'zbekiston, 1992. -46 b.
2. Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyoti poydevori.-T. Sharq, 1997. -64 b.
3. Karimov I.A.O'zbekiston buyuk kelajak sari.-T.O'zbekiston, 1998 -686 b.
4. Karimov I.A.Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch – Tosh. O'zbekiston 2008.-686 b.
5. Karimov LA. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. -T.: O'zbekiston, 2000. -112 b.
6. "Ta'linda yangi pedagogik" texnologiyalar: muammolar, yechimlar". Ilmiy - amaliy konferensiya materiallari T. O'z PFITI, 1999.
7. J.G'.Yo'ldoshev, S.A.Usmonov. "Pedagogik texnologiya asoslari". Toshkent."O'qituvchi", 2004
8. N.Saidamedov. "Pedagogik texnologiya". T., 2002.
9. R.Ishmuxammedov. "Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish". T., 2004
10. K.Turg'unboyev, B.Vohobjonov va b.q "Pedagogik texnologiya asoslari". Andijon, 2002.
11. B.A.Farberman, R.G.Musina. "Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari". T.,2002
12. J.G'.Yo'ldoshev. "O'zbekiston Respublikasi ta'limi – taraqqiyot yo'lida". T.. "O'qituvchi", 1994
13. K.Turg'unboyev, A.Rizayev. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalar" Andijon 2008
14. Mannopov S. «So'nmas navolar». Farg'ona nashriyoti. 2002.
15. «Farg'ona ziyosi» jurnali. Ustoz nashriyoti. 2004.
16. Qirg'izov I. «Yoshlarni musiqaga muhabbat ruhida tarbiyalash».

Toshkent. O'zbekiston nashriyoti. 1989 y.

17. To'lenov J., G'ofurov Z. Falsafa. Toshkent «0'qituvchi»
1991 y. 350-bet.
18. Botir Muhammad Yoqub. Soz bilan suhbatni yolg'on demanglar.
O'zbekiston adabiyoti va san'ati 1993 y.
19. Avratiner V. Obucheniya i vospitanie muzikanta-pedagoga. M., 1981.
20. Akbarov I., Xusainov T. III sinf musiqa darsligi uchun metodik
qo'llanma. T., 1974.
21. Apraksina.O.A. Metodika muzikalnogo vospitaniya v shkole. (Uchebnoe
posobie dlya ped. institute v po spets. 2119 «Muzika i penie») –
Moskva. Prosvehenie, 1983.
22. Oripova R. O'smirlafda milliy g'oya tushunchalarini shakllantirish
(maktabdan tashqari muassasalardagi musiqiy to'garaklar misolida).
Toshkent. 2007,
23. Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi.
6-maxsus soni. T. 1999 y.
24. O'.Q.Tolipov, M.Usmonboyeva. "Pedagogik texnologiyaning tadbiqiy
asoslari". T., "Fan". 2006 y
25. M.Ochilov. "Yangi pedagogik texnologiyalar". Toshkent 2001 yil.
26. N.X.Azizzodjaeva "Pedagogik texnologiya va pedagogik maxorat".
Toshkent. 2006 y